

Caert Thresoor

In memoriam Arie Vis

Willem van den Hoonaard
pionier in de
aardrijkskunde

De oudste kaart
van Guatemala

De taalAtlas van
Te Winkel

2009 **28** - 1

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Kartografie

Inhoud

- Günter Schilder
1 **In memoriam Arie Vis (1931-2008)**
- Martijn Storms
5 **Omslagfoto 2009: De boventuin van Paleis Het Loo in landschapsstijl**
- Dick Rozing
6 **Willem van den Hoonaard (1788-1862), onderwijzer en pionier in de aardrijkskunde**
- Florine Asselbergs
12 **Lienzo de Quauhquechollan: de oudste kaart van Guatemala**
- Paul van den Brink
19 **"De Noordnederlandsche tongvallen"**
Enkele kanttekeningen bij de onvoltooid gebleven taalkundige atlas van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap
- 25 **@ la Carte**
28 **Varia Cartographica**
31 **Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven**

Afbeelding omslag:

Manuscriptplattegrond van Het Loo, begin negentiende eeuw
(Universiteitsbibliotheek Leiden, COLBN 002-10-013)

CAERT-THRESOOR

Een uitgave van de Barent Langenesstichting

Redactie

Dr Henk Deys, Capt. Hans Kok, drs Sjoerd de Meer, dr Elger Heere, prof. dr F.J. Ormeling, drs Martijn Storms, Gijs Boink, Erik Walsmit
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen).

Internet

<http://www.maphist.nl/ct> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs).

Secretariaat

E. Heere, Faculteit Geowetenschappen, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht;
e-mail: redactie-ct@maphist.nl

Barent Langenesstichting

Secr.: J.D.A. Kok, Poelwaai 15, 2162 HA Lisse
ABN Amro te Lisse - rek.nr.: 53.33.43.798

Abonnementen en administratie:

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 25,00;
België € 28,00; buitenland € 36,00. Losse nummers € 8,00.
Betaling EU-landen middels bankoverschrijving.
Overige landen d.m.v. Visa of Mastercard.

Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn,
telefoon 0172-444667, fax 0172-440209, e-mail: info@drukkerij-vis.nl
Postbank 5253901, IBAN: NL02PSTB 0005253901, SWIFT/BIC: PSTBNL21

ISSN 0167-4994

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentierieven

Op aanvraag.

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

De redactie dankt
de onderstaande

Vrienden
van

M. Ostermann, Monnickendam

G. van Loon, Antwerpen

H. Kok, Lisse

A. de Zeeuw, Zutphen

D. de Pagter, Telluride, USA

P. van der Krogt, Delft

Bubb Kuyper Auctions, Haarlem
www.bubbkuyper.com

Boekhandel de Bengel, Dordrecht
www.debengel.net

Leen Helmink, Amersfoort
www.helmink.com

Restoration-workshop Paul Peters,
Deventer

Restauratie-Atelier Helmond bv

Restauratie en conservering van papier, leer en perkament

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservering
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding
- Uw rechtstreekse partner voor gammastraling

24 uur bereikbaar op: +31 (0)6 - 53 65 00 07
Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90

**Uw waardevolle documenten gaan
bij ons door vakkundige handen.**

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)

Tel.: +31 (0)492 - 55 39 90

Fax: +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl
internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Op 22 november 2008 overleed op 77-jarige leeftijd Arie Vis, oud-directeur van uitgeverij *Canaletto* en drukkerij *Vis Offset* te Alphen aan den Rijn. Door zijn dood verliest niet slechts zijn familie een toegewijde en liefdevolle vader en grootvader, maar zijn dood betekent ook voor de historisch-kartografische gemeenschap in Nederland een groot verlies. We zullen hem herdenken met grote dankbaarheid voor het vele wat hij ons in zijn zes decennia lange werkzame leven geschonken heeft.

Zijn vader had een accountantskantoor en deed daarnaast stencilwerk voor verenigingen. Deze activiteiten groeiden heel hard, zodat snel de hulp van de toen achttienjarige Arie moest worden ingeroepen. De goedkeuring van de kantonrechter kwam er aan te pas (een zogenaamde 'beperkte handlichting') om Arie volwassen te verklaren en hem in staat te stellen zijn vaders stencilbedrijf over te nemen. De zaken liepen in de jaren 1949-1951 voorspoedig, er moest zelfs personeel worden aangenomen. Maar er dreigde een kink in de kabel te komen toen Arie geen vrijstelling van militaire dienst kreeg. Met zijn kenmerkende vastberadenheid lukte het hem zijn broer Jan over te halen om het stencilbedrijfje gedurende zijn afwezigheid voort te zetten. Na afloop van de dienstdtijd besloten beide broers om samen verder te gaan, een bijzondere samenwerking die 55 jaar heeft geduurd. De broers waren onafscheidelijk, men zag elkaar niet slechts dagelijks op het werk maar ook de vakanties ondernamen beiden samen met hun echtgenotes.

In memoriam Arie Vis (1931-2008)

In 1954/1955 begonnen de broers met een offsetbedrijf. Het was een moeilijke start, maar uiteindelijk slaagden ze erin de nieuwe technieken goed onder de knie te krijgen. Een grote stimulans ging uit van de prethandelaar Theo Laurentius met wie zij vanaf 1960 contact hadden. De broers drukten voor hem aanvankelijk catalogi over prenten, maar kwamen ook met kaarten in aanraking. Het eerste in herdruk uitgegeven boek was in 1966 Abraham Rademakers *Kabinet van Nederlandsche Outheden en Gesichten vervat in 300 konstplaten* (1725). Op advies van Laurentius volgden Arie en Jan Vis in 1971/72 het college Historische Kartografie bij Professor Koe-man in Utrecht met de bedoeling meer achtergrondinformatie over dit specialisme te vergaren. Het was ook Laurentius die de naam *Canaletto* voor het druk- en reproductiebedrijf van de gebroeders Vis voorstelde.

De eerste facsimile-uitgave die *Canaletto* op kartografisch gebied publiceerde was in 1969 *T'Hooge Heemraedschap van Rhyndland* door Jan Jansz. Dou en Steven van Broeckhuysen met een inleiding door G.'t Hart. Deze publicatie was het startpunt van een kartografische productie die in Nederland zijn weerga niet kent. Een duidelijke scheiding tussen uitgeverij en drukkerij is er nooit geweest, integendeel, door deze combinatie vond een vruchtbare kruisbestuiving plaats. Soms werd het geld door drukopdrachten in de drukkerij verdiend, zodat de kartografische uitgaven konden worden bekostigd, soms kon door de geplande kartografische werken de drukkerij goed draaiende worden gehouden. Er kwam een werkverdeling tussen de broers tot stand. De oudere Arie werd verantwoordelijk voor de algemene leiding, waaronder het binnenhalen van opdrachten en het gereedmaken van publicaties viel,

terwijl de meer technisch aangelegde broer Jan het praktische werk onder zijn hoede nam en verantwoordelijk was voor het fotowerk en de drukkerij. Als men een poging waagt om de eigenschappen van Arie Vis in trefwoorden te schetsen, dan moet men beginnen met zijn ontembare werklust en veelzijdigheid, zijn bewonderenswaardige organisatietalent, zijn inzichten en vooruitziende blik. Het was een zeer rustige en betrouwbare man, recht door zee, precies en gezegend met een verbazend goed geheugen. Door zijn goede contactuele eigenschappen had hij toegang tot alle topografische collecties in Nederland. Gecombineerd met grote nauwgezetheid in het nakomen van aangegeven verplichtingen is *Canaletto* er tot op heden in geslaagd om zonder problemen de medewerking van instellingen te krijgen en de originele prenten en kaarten in huis te halen voor het vervaardigen van reproducties.

Uw rechten staan aan de achterzijde vermeld. 890 310503 1	 RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT Bewijs van inschrijving voor het studiejaar 1974-1975
	ANDERS DAN ALS STUDENT (TOEHOORDER)
	do 14-16 uur Schilder Hist. Kart.
	Ins. nr. AN 50107
	A. vis Handtekening van de houder:

Degenen die Arie Vis van nabij gekend hebben, waren geïmponeerd door zijn enorme daadkracht en diep gefundeerde kennis, die alle facetten van de geschiedenis van de kartografie omvatte. Om deze veelzijdige persoonlijkheid in het juiste licht te kunnen plaatsen en de betekenis van *Canaletto* onder leiding van Arie Vis voor de historische kartografie te onderkennen, volgen hier in vogelvucht een aantal thematisch geordende sleutelpublicaties op kartografisch gebied. Vele duizenden illustraties zijn door zijn handen gegaan en werden voorzien van bijschriften, getypt op kantoor op zijn schrijfmachine – de wereld van de computer was hem vreemd – en ook vaak thuis in de avonduren.

Samen met Rob Braam, Jan Werner en Kees Zandvliet heeft Arie Vis in het voorjaar van 1981 Caert-Thresoor opgericht. Zijn rol als een van die oprichters is bij het 20-jarig bestaan van het tijdschrift al uitgebreid aan bod gekomen in het interview dat Marco van Egmond met de oprichters hield. Dit interview is gepubliceerd in het vierde nummer van de 20ste jaargang.

Arie Vis zou voor het drukken, de administratie en de verzending van het tijdschrift zorgen, iets wat hij altijd is blijven toen en wat thans onder zijn opvolger Daniël Vis nog steeds gebeurt. Ook de werving van de advertenties is lange tijd het werk van Arie Vis geweest.

Onder leiding van Arie Vis verschenen bij *Canaletto* enerzijds vele facsimile-uitgaven van kartografische bronnen en anderzijds kartobibliografieën en monografieën op het gebied van de historische kartografie. Bekijken we eerst

de geschiedenis van de kartering van de Nederlanden door de eeuwen heen. In de zestiende eeuw zijn vooral twee personen te noemen: Jacob van Deventer en Christian 's Grooten. In 1997 facsimileerde *Canaletto* Van Deventers oudste overzichtskaarten van de Nederlandse gewesten (de originelen zijn in Breslau in de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan) met behulp van foto's die reeds in 1940 waren vervaardigd. Professor Koeman zorgde in de begeleidende tekst voor een analyse van de kaartinhoud. Een belangrijke lacune kon in 2007 worden opgevuld met *Die Manuscriptatanten Christian Sgrootens* door Peter Meurer. Deze diepgravende studie gaat in op de persoon van de kartograaf en zijn werk en reproduceert de twee manuscriptatanten uit Brussel en Madrid in kleur. De facsimile-uitgaven van de *Kaart van de Provincie Utrecht door Cornelius Anthonisz. Hornbovius, 1599* in 1974 en de *Kaart van Noord-Holland door Joost Jansz. Beeldsnijder (1575-1608)* in 2002 ronden de zestiende eeuw af.

Voor de zeventiende eeuw is kenmerkend dat haast elke provincie pogingen ondernam haar eigen grondgebied in kaart te brengen. Er ontstonden publicaties – deels door nieuwe opmetingen, deels door compilatie – van meerbladige wandkaarten, die echter door hun kwetsbaarheid nog slechts in enkele exemplaren bewaard zijn gebleven. Arie Vis onderkende de situatie van de slechte toegankelijkheid van dit materiaal en het is aan hem te danken dat door *Canaletto* van enkele meerbladige provinciekaarten facsimile's, voorzien van uitgebreide commentaren, werden gepubliceerd. Een specifiek fenomeen in de Nederlandse zeventiende- en

achttiende-eeuwse kartografie vormen de polder- en waterschapskaarten, die met hun aanduidingen een essentiële bijdrage leveren aan de verduidelijking van het wordingsproces van het Nederlandse landschap. *Canaletto* schonk uitgebreid aandacht aan deze kaarttypen en verbeterde hun toegankelijkheid door een serie van facsimile's met begeleidend deskundig commentaar. De reeks begon in 1970 met een facsimile van het *Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland (1745)* door Jobannes Douw. Snel volgden in 1972 de grote uitgaven van de drie Hoogheemraadschappen Delfland, Schieland en Rijnland (1611-1615) door de landmetersfamilie Van Berckenrode. Vele facsimile's volgden waaronder het fraaie *Caartboek van Voorne* (1695) in 1990 en één van de meest invloedrijke publicaties op het gebied van de waterschapskartografie in de achttiende eeuw, de kaart van Delfland (1712) van Nicolaas Cruquius in 1977.

De achttiende eeuw en negentiende eeuw waren voor de Nederlandse karteringsgeschiedenis geen eeuwen van verval. In tegendeel, er werden bijzondere prestaties verricht op het gebied van de waterstaatskartografie en de militaire karteringen. Het in 1998 bij *Canaletto* verschenen proefschrift *In een opslag van het oog* van Paul van den Brink geeft een goed inzicht in de ontwikkeling en problematiek van de rivierkartografie in de achttiende eeuw. Een bijzondere plaats in de achttiende-eeuwse Nederlandse kartografie wordt ingenomen door het werk van de familie Hattinga. Het berustte deels op kopieerwerk van ouder kaartmateriaal, deels op zeer nauwkeurige eigen opmetingen. Onder leiding van Arie Vis publiceerde *Canaletto* in 1977-1982 in een reeks mappen kleurenreproducties van de *Topografische kaarten en plattegronden van de Hattinga's, 1724* door W.J.M. Hoogendoorn-Beks en J.C.M. Hattinga-Verschure. Gedurende een lange periode bestond er een lacune in onze kennis op het gebied van de militaire kartografie in de zeventiende en achttiende eeuw. De belangrijkste bron voor de bestudering van deze kaarten, het Genie-archief, werd pas in 1950 openbaar toegankelijk. Frans Scholten ondernam een diepgaand onderzoek naar dit materiaal en de resultaten daarvan werden in 1989 door *Canaletto* uitgegeven onder de titel *Militaire topografische kaarten en stadsplattegronden van Nederland*

1579-1795. Zoals in vele andere publicaties vermeldt ook deze auteur 'een woord van dank en waardering aan het adres van de heer A. Vis bij wie het drukken en uitgeven in goede handen waren'.

Dat de topografische manuscriptkaarten van de 'Militaire Verkenningen' en de kaarten uit het Genie-archief belangrijke bouwstenen vormden bij de reconstructie van het Nederlands landschap en voor een groter publiek toegankelijk gemaakt moesten worden, beseft men, maar lange tijd vormde het uitgeven van kleurenreproducties in een kleine oplage een te kostbare onderneming. Door verbeteringen in de technische ontwikkelingen bij het vervaardigen van facsimile's waagde Arie Vis zich in 1984 aan een facsimilering van de 39 bladen van de *Topographische kaart van de Veluwe en Veluwe-zoom door M.J. de Man* (1802-1812), met een inleiding door Kees Zandvliet. Dezelfde auteur voerde samen met E. Muller de redactie van een belangrijk naslagwerk over de *Admissies als landmeter in Nederland voor 1811* welk door Canaletto in 1987 werd gepubliceerd.

Een bijzondere prestatie verrichtte Canaletto in 2005 met de uitgave van *The Van Keulen Cartography Amsterdam 1680-1885*, een werk dat een aantal tot nu toe onderbelichte aspecten van de

geschiedenis en de productie van het maritieme uitgevershuis Van Keulen als onderwerp heeft.

Bijzondere aandacht schonk Arie Vis aan de facsimile-uitgaven van de stadskartografie. Stadsplattegronden en stadsgezichten vormen belangrijke bronnen voor de stedenbouwkundige geschiedenis en ze geven de topografische werkelijkheid van een bepaalde stad voor een bepaald moment min of meer nauwkeurig weer. De door Canaletto in 1978 gestarte serie van stedenatlassen *Historische plattegronden van Nederlandse steden* ontving van meet af aan een zeer goede respons. In deze serie werden steeds van een bepaalde stad de belangrijkste plattegronden op ware grootte gefacsimileerd en van een wetenschappelijk commentaar voorzien. Tot op heden zijn er twaalf delen van deze reeks verschenen.

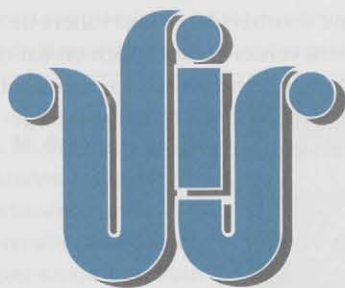
Aan het begin van de Nederlandse stadsontwikkeling staat het zestiende-eeuwse karteringswerk van Jacob van Deventer. Er was heel wat voorbereiding van Arie Vis en zijn team nodig om de hiervan geplande facsimile-serie van de grond te krijgen. Uiteindelijk verschenen de *Stadsplattegronden van Jacob van Deventer, ca. 1558-1570* in de periode 1992-2001. Hierin zijn in negen portefeuilles de kleurenreproducties op ware grootte

van de minuten en netkaarten van de steden van de Nederlandse provincies en het aanpalende Duitsland opgenomen, waarbij de kaartbeschrijvingen voor elke stad door een lokaal historicus zijn beschreven. Verdere portefeuilles met de Belgische en Noord-Franse steden zijn in voorbereiding.

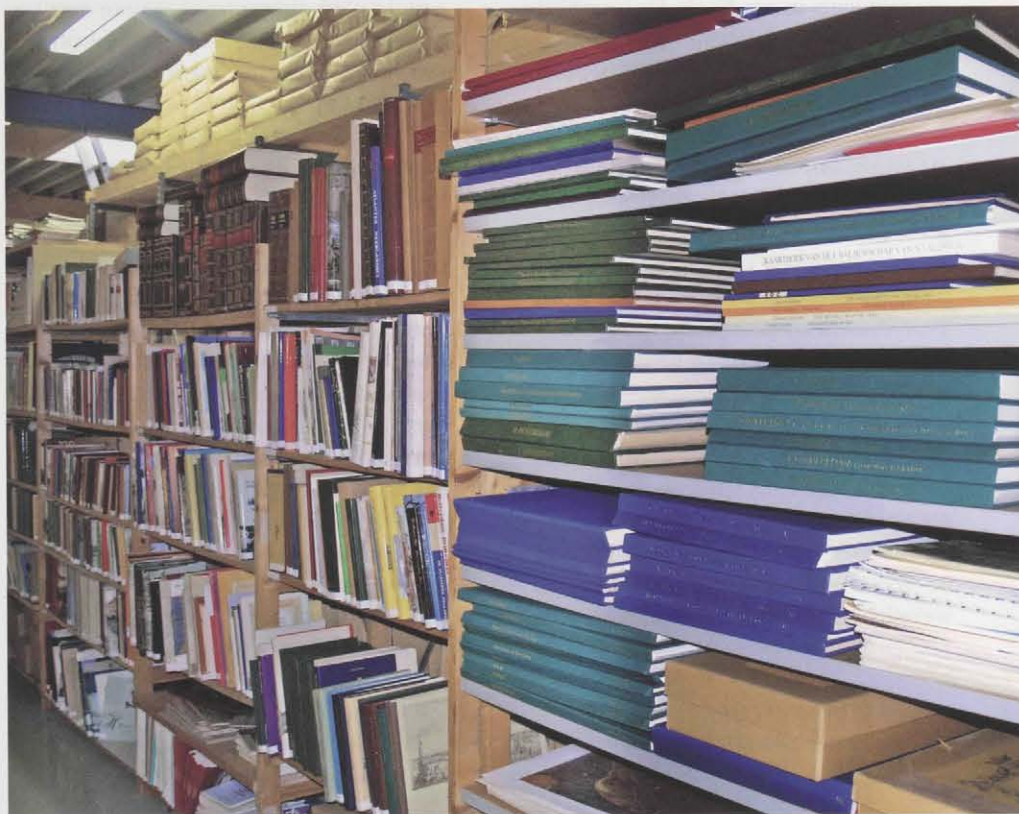
De uitgaven over de stadskartografie zouden kunnen worden uitgebreid met de facsimilering van stadspanorama's, die soms uit meerdere bladen bestaan en door hun kwetsbaar formaat heel zeldzaam zijn. Een begin werd gemaakt door Piet Ratsma met de *Prospecten van Rotterdam, 1500-2000* (1997). Al in 1981 verscheen een omvangrijke publicatie van de hand van de kunsthistoricus George Keyes over persoon en werk van de zestiende-eeuwse graveur Pieter Bast, aan wie wij een reeks van zeldzame stadsplattegronden en stadsgezichten danken. Bij Canaletto verschenen twee dissertaties over de vroege stede- en vestingbouw: in zijn *Papiere Bolwercken* (1991) behandelt Charles van den Heuvel de introductie van de Italiaanse stede- en vestingbouw in de Nederlanden (1540-1609), terwijl Frans Westra nader ingaat op de *Nederlandse ingenieurs en de fortificatiewerken in de jaren 1573-1604* (1992). Beide auteurs danken in soortgelijke bewoordingen 'in het bijzonder

CANALETTO / REPRO-HOLLAND
ALPHEN AAN DEN RIJN

Drukkerij Vis Offset

de heer A. Vis, voor de flexibele wijze waarop de druk tot stand is gekomen'.

Naast de grote output van facsimilewerken, die door *Canaletto* werden uitgegeven, stond Arie Vis aan de wieg van de productie van een aantal belangrijke handboeken op het gebied van de Nederlandse kartografie. In 1983 publiceerde professor Koeman zijn belangrijke overzichtswerk *Geschiedenis van de kartografie van Nederland*. Reeds vele jaren uitverkocht was het een hartenwens van Arie Vis om een nieuwe, vermeerderde versie van het boek op de markt te brengen. Hierbij zou Koemans tekst met een aantal nieuwe hoofdstukken, geschreven door specialisten, worden uitgebreid. Uitgeverij *Canaletto* zal bij de verdere uitwerking van dit project zijn oud-directeur Arie Vis met zijn stimulerende kracht zeer missen!

Een zeer vruchtbaar auteur op historisch-kartografisch gebied was en is nog steeds Henk van der Heijden. Arie Vis begeleidde hem zeer intensief bij zijn uitgaven, vooral bij het verzamelen van het benodigde illustratiemateriaal. In 1990 verscheen de kartobibliografie van de *Leo Belgicus*. Van der Heijdens naam blijft vooral verbonden met zijn tweetalig standaardwerk *Oude Kaarten der Nederlanden, 1548-1794* (1998). In 2000 behandelde Van der Heijden een specifieke periode van de vaderlandse geschiedenis in zijn boek: *De kaart van Nederland in de Franse Tijd, 1795-1814*. In samenwerking met Dick Blonk publiceerde Van der Heijden bij *Canaletto* een kartobibliografie van de Republiek: *De kaart van de Republiek der VII Provinciën 1615-1797* (2005). Ook de grote kenner van de landmeetkunde H.C. Pouls vertrouwde zijn manuscript aan de deskundige handen van Arie Vis toe. In 1997 verscheen het standaardwerk *De Landmeter. Inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse Landmeetkunde*.

In de jaren 1967-1971 was in Amsterdam professor Koemans vijfdelige werk *Atlantes Neerlandici* verschenen, een repertorium van de atlassen die vóór 1880 in de Nederlanden waren uitgegeven. Dit wereldwijd gewaardeerde pionierswerk

in de moderne atlasbeschrijving werd voortgezet met een supplement waarin de periode van 1880 tot 1940 werd behandeld. De uitgave van dit zesde deel vond in 1985 plaats bij *Canaletto*. De bekende kaartenverzamelaar Thomas Niewodniczanski uit Bitburg in de Eifel vond eveneens zijn weg naar Alphen aan den Rijn, toen hij het plan opnam topstukken uit zijn collectie te laten facsimileren. In de serie *Cartographica Rarissima* werden twee juwelen van de Nederlandse wandkaartenproductie op ware grootte uitgegeven. In deel I (1993) verzorgde professor Schilder de uitgave van een wandkaart van de Zeventien Provinciën door Pieter van den Keere (1607) en in deel II (1995) werd door Peter Meurer Willem Jansz. Blaeu's wandkaart van *Germania* (1612) behandeld. In zijn voorwoord sprak de eigenaar zijn dank uit 'aan de gebroeders Vis voor hun uitmuntende drukwerk' en 'over de gehele wereld zijn ze bekend wegens hun voorliefde voor oude kaarten'. De samenwerking met Bitburg beperkte zich niet slechts tot deze twee uitgaven, Niewodniczanski was zeer genereus in het uitlenen van ander kartografisch materiaal uit zijn collectie. De gebroeders Vis, begeleid door hun echtgenotes, ondernamen menigmaal een uitstapje naar de Eifel en konden zo het aangename met het nuttige verenigen. Zonder ingewikkelde formaliteiten werd de kofferruimte met uiterst kostbare kaarten en atlassen gevuld. De betrouwbaarheid van Arie Vis in het nakomen van aangegane verplichtingen was duidelijk ook tot Bitburg doorgedrongen!

Een bijzonder arbeidsintensief project betekende voor *Canaletto* Peter Meurers *Corpus der älteren Germania-Karten* (2001). In deze diepgaande studie wordt op een voorbeeldige wijze een geannoteerde catalogus van de gedrukte overzichtskaarten van het Duitse gebied van het begin tot omstreeks 1650 geboden. De begeleiding van de bijbehorende portefeuille met meer dan 150 facsimilebladen lag in de bekwame handen van Arie Vis. Van dezelfde auteur, nu in samenwerking met professor Stopp, drukte *Canaletto* in 2006 de *Topographica des Nürnberger Verlages David Funck*.

Ten slotte zij een woord van persoonlijke dank aan uitgeverij *Canaletto* en aan Arie Vis in het bijzonder gericht. Na mijn benoeming in 1981 tot hoogleraar in de Historische Kartografie gaf ik college op dit vakgebied en tot mijn verbazing zaten in 1984 onder de studenten en toehoorders ook de gebroeders Vis. Ondanks hun drukke werkzaamheden namen ze elke donderdagmiddag de moeite om naar Utrecht te komen. Mijn Amsterdamse uitgever Nico Israel stopte in die periode met zijn werkzaamheden en ik zat om een uitgever verlegen. Vlug werd afgesproken dat ik met mijn geplande serie *Monumenta Cartographica Neerlandica* bij *Canaletto* terecht kon. De activiteiten bij *Canaletto* waren op dat moment tot het Nederlandse grondgebied beperkt en Arie Vis wilde met zijn Hollandse nuchterheid niet over één nacht ijs gaan. In het eerste deel (1986) mochten slechts kaarten van de Nederlanden worden opgenomen. Maar spoedig werd mij volledige vrijheid gegeven en kon ik zelf de inhoud van de volgende delen bepalen. Er ontstond een uiterst vruchtbare samenwerking die nu al meer dan 25 jaar duurt. De delen (in 2008 verscheen deel VIII) werden steeds dikker, meer dan 3.000 bladzijden werden tot nu toe door *Canaletto* gedrukt. Duizenden illustraties werden met Arie Vis besproken en ruim 600 facsimile's klaargemaakt voor publicatie in aparte portefeuilles. De besprekingen met Arie Vis waren steeds zeer efficiënt, hij wist onmiddellijk wat de bedoeling was en ondanks het omvangrijke ingeleverde materiaal kon hij zich later feilloos herinneren wat afgesproken was. Het was een bijzondere man en ik zal hem erg missen, de samenwerking met hem was voor mij een leerzame ervaring. De herinnering aan deze onnavolgbare en innemende persoonlijkheid zullen wij altijd in hoge ere houden. De dagelijkse leiding van *Canaletto* was in de afgelopen jaren al overgegaan naar de jongere generatie Vis. De zonen van Arie en Jan Vis zwaaien nu de scepter en ik ben ervan overtuigd dat ze naar het lichtend voorbeeld van hun vaders de uitgeverij verder zullen leiden en dat ook in toekomst de historisch-kartografische wereld dankbaar van hun diensten gebruik zal kunnen maken.

Kaarten en plattegronden van landgoederen en buitenplaatsen krijgen relatief weinig aandacht in het historisch-kartografisch onderzoek. Toch vormen deze kaarten een omvangrijke en interessante bron, die vanwege de grote schaal vaak veel topografische details bevatten. In de collectie Bodel Nijenhuis (Universiteitsbibliotheek Leiden) bevinden zich opvallend veel manuscriptkaarten van buitenplaatsen en landgoederen. In een aantal gevallen betreft het ontwerpplannen voor de tuinaanleg die nooit uitgevoerd zijn. Eén daarvan is een kaart van Het Loo uit het begin van de negentiende eeuw.¹ Deze kaart siert dit jaar de voorpagina van Caert-Thresoor.

De boventuin van paleis Het Loo in landschapsstijl

De tuinen van het koninklijk paleis Het Loo kennen een opmerkelijke geschiedenis. Het Loo ontstond ten tijde van koning-stadhouder Willem III. In 1685-1686 zijn de benedentuin aangelegd. In 1692, Willem III was inmiddels koning van Engeland, volgde een uitbreiding met een boventuin. In 1808 gaf koning Lodewijk Napoleon opdracht voor een nieuwe landschappelijke aanleg van de boventuin. In 1977-1984 werden de oorspronkelijke baroktuinen weer hersteld.² De plattegrond van Het Loo in de Bodel Nijenhuis Collectie toont de boventuin in landschapsstijl. In de *Atlas Gelderse buitenplaatsen*, het overzicht van kaarten van buitenplaatsen op de Veluwe, staat over deze kaart alleen vermeld: "Uit de aanvang der 19de eeuw geeft nog een manuscript-kaart zonder naam in levendige kleuren met veel zin voor details ons een beeld van het park".³ De kaart dateert vermoedelijk uit de eerste helft van de negentiende eeuw, maar geeft niet

de bestaande toestand uit die tijd weer. De gekarteerde tuinaanleg wijkt af van andere bewaard gebleven kaarten uit deze periode. Tot op heden is het echter niet bekend aan wie deze ontwerpvariant toegeschreven kan worden.⁴

Herkomst van de kaart

De beperkte informatie over de herkomst van de kaart heeft ook niet tot een toeschrijving kunnen leiden. Het enige dat bekend is, is dat collectioneur Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis (1797-1872) de kaart vermoedelijk gekocht heeft op een veiling bij H. Meurs in november 1853 voor een bedrag van f 1,40. Op het opzetblad van de kaart is namelijk een aantekening in het handschrift Bodel Nijenhuis te lezen: "f i. 40. Meurs, Nov. 1853 's Hage". In de periode 1850-1861 bestond in Den Haag een boekhandel en veilinghuis onder de naam H. Meurs.⁵ In 1866 liet Bodel Nijenhuis zijn testament opmaken waarbij hij zijn verzameling kaarten en atlassen aan de "Bibliotheek der Leidsche Hogeschool" legateerde. Op deze wijze is de kaart in 1872, na Bodels overlijden, in de Universiteitsbibliotheek Leiden terechtgekomen.⁶

Kaarten van landgoederen en buitenplaatsen in de collectie Bodel Nijenhuis

De anonieme plattegrond van Het Loo is één van de ongeveer 600 manuscriptkaarten uit de collectie Bodel Nijenhuis die in 2008 op de beeldbank *Digital Special Collections* van de bijzondere collectie van de Universiteitsbibliotheek Leiden zijn ontsloten.⁷ Andere plattegronden van buitenplaatsen die gedigitaliseerd zijn, zijn een kaart van Paleis Noordeinde uit 1711, het Huis te Persijn (18e eeuw), het Hof te Dieren (18de eeuw) en landgoed Waliën bij Winterswijk uit 1806. Daar

naast zijn er ondermeer verschillende zeekaarten, vestingbouwkundige plattegronden en prekadastrale kaarten in de beeldbank opgenomen.

In het kader van Het Geheugen van Nederland,⁸ een nationaal digitaliseringsprogramma voor het Nederlandse cultureel erfgoed, wordt in de komende jaren de volledige verzameling topografische prenten en tekeningen van het Nederlandse grondgebied in de Universiteitsbibliotheek Leiden gedigitaliseerd. Het betreft een verzameling van ongeveer 14.000 prenten en tekeningen, grotendeels afkomstig uit de collectie Bodel Nijenhuis. Ook in deze collectie bevinden zich vele afbeeldingen van landgoederen en buitenplaatsen.

Noten

1. Universiteitsbibliotheek Leiden, COLLBN 002-10-013.
2. L.E. Groen & J.C. Bierens de Haan (2008), *Zwierig binnen de perken: De herstelde boventuin van Paleis Het Loo in vogelvlucht 1692-2008*. Apeldoorn: Stichting Paleis Het Loo Nationaal Museum, blz. 5.
3. H.W.M. van der Wyck (1988), *Atlas Gelderse buitenplaatsen: De Veluwe*. Alphen aan den Rijn: Canaletto, blz. 51 en kaart 77.
4. ex. inf. Prof. dr. Johan Carel Bierens de Haan, adjunct directeur/hoofd wetenschappelijke staf van Paleis het Loo en bijzonder hoogleraar erfgoed van monument, tuin en landschap aan de Vrije Universiteit Amsterdam.
5. <http://www.bibliopolis.nl> > personen > zoeken: Meurs.
6. M. Storms, (2008) "Dit waarlijk vorstelijk legaat": Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis en zijn kaartenverzameling. In: M. Storms (red.), *De verzamelingen van Bodel Nijenhuis*. Leiden: Universiteitsbibliotheek Leiden, blz. 22.
7. <http://disc.leidenuniv.nl>
8. <http://www.geheugenvannederland.nl>
Later dit jaar zal een uitgebreider artikel over de ontwerpplattegronden van Het Loo in Caert-Thresoor verschijnen.

Drs. M. Storms is conservator kaarten en atlassen van de Universiteitsbibliotheek Leiden en kartografisch redacteur bij uitgeverij HES & De Graaf.

Willem van den Hoonard (1788-1862) was een gepassioneerde onderwijzer uit Hillegersberg bij Rotterdam. Als één van de eersten richtte hij zich vooral op de aardrijkskunde en hij was een zeer productieve auteur van schoolboeken. In 1817 werd door hem een schoolkaart van Nederland uitgegeven. Dit is de oudste Nederlandse schoolkaart die bekend is.

1. Portret van Willem van den Hoonard, ca. 1840-1850. Gemeentearchief Rotterdam, THA P 005412.

Levensloop¹

Willem van den Hoonard werd op 30 juni 1788 te Abbenbroek op het Zuid-Hollandse eiland Voorne geboren als zoon van de landbouwer Gerrit van den Hoonard en Adriana Veerman. Hij koos voor het beroep van onderwijzer. Nadat hij als kwekeling en ondermeester te Brielle, in Zuidland en Pernis had gewerkt, werd hij in 1805 benoemd tot onderwijzer van de

Drs. T.M. Rozing, is sociaal geograaf. In 2006, was hij samensteller van de tentoonstelling *Waar ben ik?* in het Nationaal Onderwijsmuseum waar de schoolkaart van Nederland van Willem van den Hoonard voor het eerst aan de vergetelheid werd ontruk. Hij is werkzaam als onderwijscoördinator bij het KNAG in Utrecht.

tweede klasse aan de bijzondere school te Maassluis. Achtereenvolgens in 1807 en 1808 behaalde Van den Hoonard de examens voor onderwijzer derde en tweede rang.

In 1809 verhuisde hij naar Amsterdam waar hij eerste leermeester werd aan de Diaconieschool aan de Zeedijk, een school met ongeveer 200 leerlingen. Hij zette zijn studie door en behaalde in 1811 zijn diploma voor de eerste rang. Hij trad toe tot de Amsterdamse onderwijzersvereniging waarvan hij een enthousiast lid werd. In 1812 stelde hij een rekenboekje samen, gevolgd in 1813 door een leesboekje waarin ook aandacht wordt besteed aan aardrijkskunde. In hetzelfde jaar kwam er een eind aan zijn onderwijsbaan in Amsterdam. Vanwege de afnemende welvaart tijdens de Franse Tijd liepen de inkomsten van de Hervormde Diaconie sterk terug en moest de diaconieschool aan de Zeedijk worden opgeheven.

Van den Hoonard vond een nieuwe baan als hoofdonderwijzer in Hillegersberg bij Rotterdam. In 1817 was Van den Hoonard betrokken bij de oprichting van het onderwijzersgezelschap in zijn district. Hierbinnen werden de belangen van het onderwijs besproken, de plaatselijke omstandigheden in overweging genomen en stond men elkaar met raad en daad bij. Ook in zijn eigen woonplaats bepleitte hij actief de verbetering van het onderwijs. Zo stelde hij in 1829 een schoolfonds voor. Kapitaalkrachtige ouders en de gemeente Hillegersberg zouden hierin geld moeten storten waaruit het onderwijs aan minvermogende leerlingen bekostigd kon worden.

Van den Hoonard bleef zijn hele verdere werkzame leven in Hillegersberg. In 1826 stierf zijn veel oudere echtgenote Teuntje Jongejan. Drie jaar later hertrouwde hij met de 29-jarige Antje Stolwijk, geboren

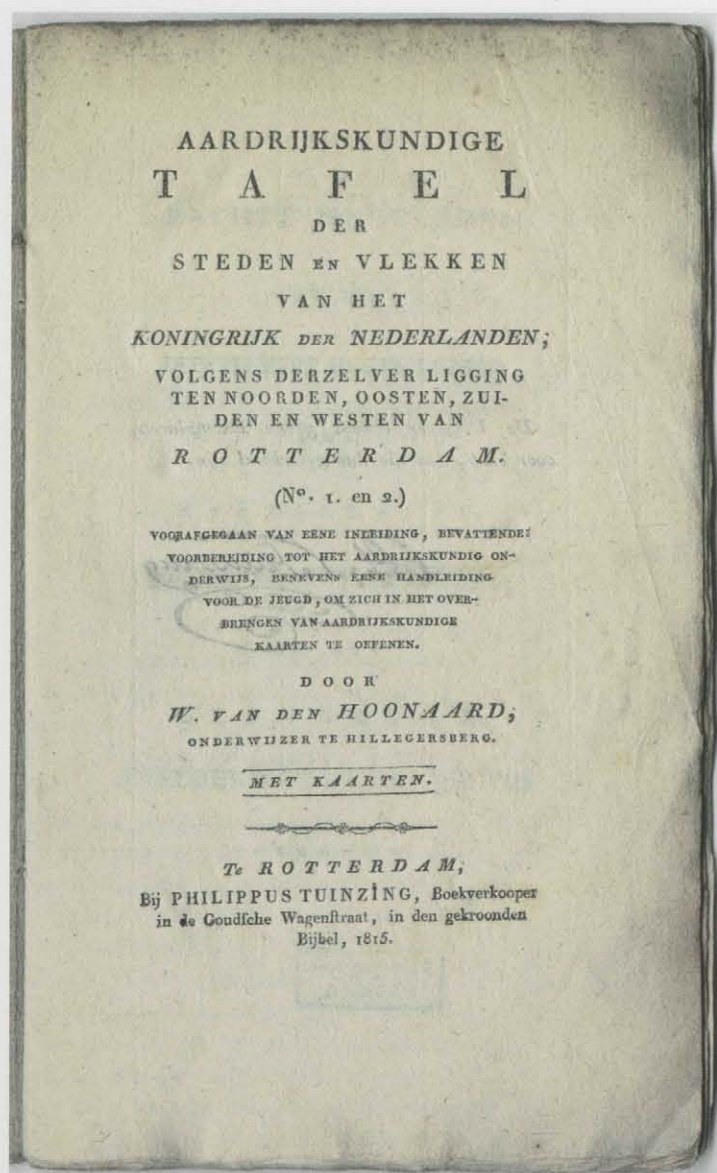
in Bergschenhoek. Zij kregen zeven kinderen, waarvan er vier al jong overleden. Van den Hoonard zelf overleed in 1862 op 74-jarige leeftijd.²

Ideeën over aardrijkskunde

Willem van den Hoonard was onderwijzer in een periode dat het onderwijs sterk in verandering was. De periode tussen ca. 1800 en 1830 wordt gekenmerkt door de overgang van individueel lesgeven (kinderen komen bij de meester naar de lessenaar om onderricht te krijgen), naar klassikaal onderwijs. Ook dringen de ideeën van de Zwitserse pedagoog Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) over het aanschouwelijk onderwijs door. Doceer de leerlingen eerst hun omgeving, te beginnen in de klas, om via de school en haar omgeving en wandelingen in en rond het dorp een verruiming van de horizon te krijgen. Dit is de zogenaamde synthetische aanpak. De tegenhanger hiervan was de analytische aanpak, waarbij de aardrijkskunde gedoceerd wordt van groot en ver naar klein en dichtbij. Leerlingen leerden volgens deze methode eerst de aarde als werelddol, de werelddol (Mappemonde) om via kaarten van Europa, van Nederland en hun Provincie af te dalen naar hun woonomgeving.³ De ideeën van Van den Hoonard over het aardrijkskundig (en geschiedkundig) onderwijs zijn af te leiden uit zijn schoolboeken, maar vooral uit zijn inzending op de prijsvraag die in 1824 door de Maatschappij Tot Nut van het Algemeen werd uitgeschreven. Het vraagstuk luidde: *Welke is de geschikste wijze, en welke zijn de meest gepaste middelen, om de Aardrijks- en Geschiedkunde, bij het onderwijs in de Lagere Scholen, dienstbaar te maken, zoowel ter beschaving van het verstand, als ter vorming van*

Dick Rozing

Willem van den Hoonard (1788-1862), onderwijzer en pionier in de aardrijkskunde

2. Titelblad *Aardrijkskundige Tafel*, deel 1 en 2 (Rotterdam 1815). Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

voorbij. Deze ging naar Pieter Burggraaff, onderwijzer te Leeuwarden, voor zijn werk *'Aanwijzing voor het onderricht der aardrijks- en geschiedkunde in de Lagere Scholen'*.⁷

De Aardrijkskundige Tafels

Tijdens zijn leven schreef Willem van den Hoonaard een groot aantal schoolboeken. Bovendien schreef hij ook een boek over de geschiedenis van Hillegersberg en Bergschenhoek.⁸

Zijn eerste aardrijkskundige schoolboek schreef hij in 1814 onder de titel *Korte Uittreksels van Merkwaardige Land- en Zeereizen*. Het was bedoeld om de leerlingen enige kennis te verschaffen over de godsdienst, zeden en gewoonten van de volken, en van de landen met hun producten. Van het gebruik van kaarten was hij een voorstander. Zo lezen we:

"Wanneer gij, mijne jonge vrienden! eene wereldkaart in handen neemt en dezelve met behoorlijke opmerkzaamheid beschouwt, dan zult gij ontdekken, dat de Aarde in vijf onderscheidene deelen, Europa, Azie, Afrika, Amerika en Australië genoemd, verdeeld wordt." Voor zijn aanpak van het onderricht in de aardrijkskunde is van groot belang zijn *Aardrijkskundige tafel der steden en vlekken van het Koninkrijk der Nederlanden, volgens derzelver ligging ten noorden, oosten, zuiden en westen van Rotterdam: voorafgegaan van eene inleiding, bevattende: voorbereiding tot het aardrijkskundig onderwijs, benevens eene handleiding voor de jeugd, om zich in het overbrengen van aardrijkskundige kaarten te oefenen*.

In drie delen verscheen dit boek tussen 1815 en 1818 bij de Rotterdamse uitgever Philippus Tuinzing.

In de *Aardrijkskundige Tafels* toont Van den Hoonaard zich een voorstander van de reeds genoemde synthetische aanpak waarbij allereerst de eigen omgeving centraal staat. Hij richt zijn aandacht op de grote koop- en havenstad Rotterdam op een steenworp afstand van zijn woonplaats Hillegersberg gelegen. Voor zijn drie Tafels ontwikkelde hij kaartjes, waarop Rotterdam in het middelpunt werd geplaatst. Zijn eerste Tafel uit 1815 geeft een overzicht van steden en vlekken in alle windrichtingen van Rotterdam, die liggen op een afstand van '5 uren gaans'. Deel 2 geeft een overzicht van vlekken en steden op '5 tot 10 uren

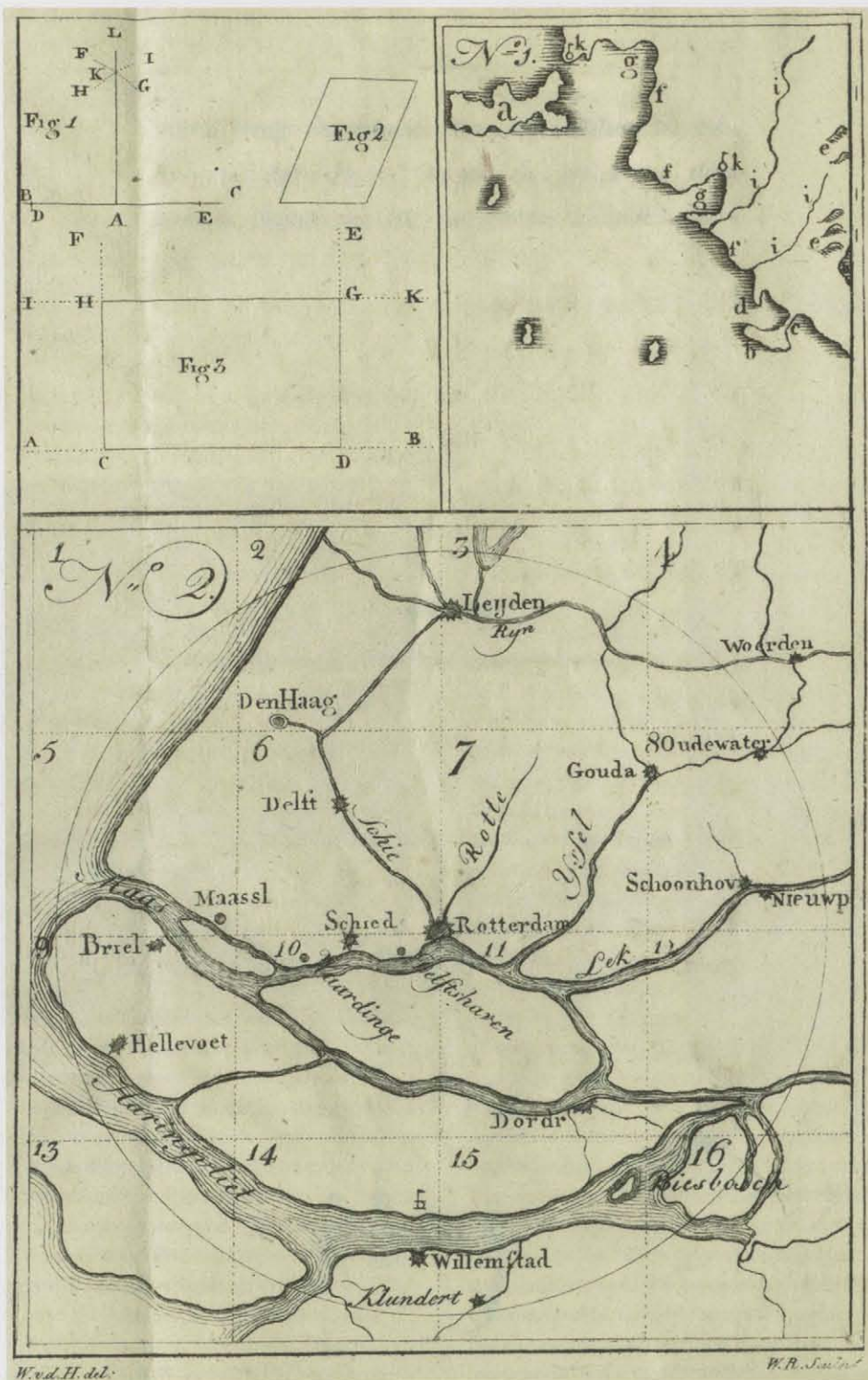
het hart, bij de jeugd uit de mingevoerde klasse; opdat beide deze wetenschappen voor dezelve geene bloote klanken eener ijdele praalvertooning zijn."⁴

Van den Hoonaard zond zijn inzending in onder de titel *De beoefening der aardrijks- en geschiedkunde gemakkelijk gemaakt, of Handleiding voor jonge Onderwijzers tot doelmatig onderricht der genoemde wetenschappen*, in 1824 uitgegeven door Schalekamp, Van de Grampel en Hanssen te Amsterdam.

In zijn inleiding schreef hij dat hij de kritiek van anderen deelde op aardrijkskunde en geschiedenis als zouden deze vakken weinig nut hebben, omdat de leerlingen teveel kennis vergaren over steden, rivieren in andere landen en andere werelddelen. Hij vond dat de eigen woonplaats en belangrijke steden van het eigen vaderland prioriteit verdienden. Daarbij schreef Van den Hoonaard (toen al), dat het niet om rijtjes namen moest gaan, maar dat de leerlingen opmerkzaam

gemaakt moesten worden op de verhalen eromheen.⁵ Op reacties van ouders die zich afvroegen waarom hun kinderen zo druk bezig waren met aardrijkskunde en geschiedenis, terwijl er in hun tijd, eind achttiende eeuw, geen platen of kaarten waren, antwoordde Van den Hoonaard dat: "kinderen nuttiger en bevalliger in de zamenleving moesten staan; maar ook dat het de kinderen gepaste aanleiding gaf om de almacht wijsheid en goedheid van hunnen Schepper uit Zijne werken en uit der menschen lotgevallen te leeren kennen, hetwelk hun tot een dankbaar verkeer jegens Hem kan opwekken, en dit is ook de voorname reden, waarom ik het onderwijs dier wetenschappen op hoogen prijs stel." En passant deelde hij mee dat hij aardrijkskunde belangrijker vond dan geschiedenis: "omdat men eerst bekend moet zijn met de verschillende streken der aarde, voordat men met verstand de gebeurtenissen wil leren kennen."⁶

De ereprijs ging Van den Hoonaards neus

3. Geometrische figuren, uit *Aardrijkskundige Tafel*, deel 1 en 2 (Rotterdam 1815), getekend door W. van den Hoonard en gegraveerd door W. Roosing. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

gaans'. Het laatste deel uit 1818 geeft een overzicht van plaatsen op '30 tot 40 uren gaans'. Deze Tafels waren natuurlijk het meest geschikt voor de scholen in en in de omgeving van Rotterdam. Hij gaf de leerkrachten van de overige Zuid-Hollandse scholen de tip eerst het aantal uren gaans tot Rotterdam uit te rekenen om zo deze Tafels in relatie tot hun school nuttig te kunnen toepassen. Was je in Amersfoort, Zutphen of elders

leerkracht dan richtte de Tafel zich op deze stad als middelpunt. Tot slot wijst Van den Hoonard erop de beroemde Hoofdstad Amsterdam als algemeen middelpunt aan te nemen. Wanneer de leerkracht voor deze stad Tafels ontwikkelt, zal dit uiteindelijk een Wereldkaart opleveren: "ontworpen op den Horizon van Amsterdam... eene Kaart, die, inzonderheid voor de Lagere Scholen, alwaar men de Aardgloben,

dikwijls, om zeer natuurlijke redenen, nog zoo schaars aantreft, van eene onberekenbare nuttigheid zijn zoude.⁹

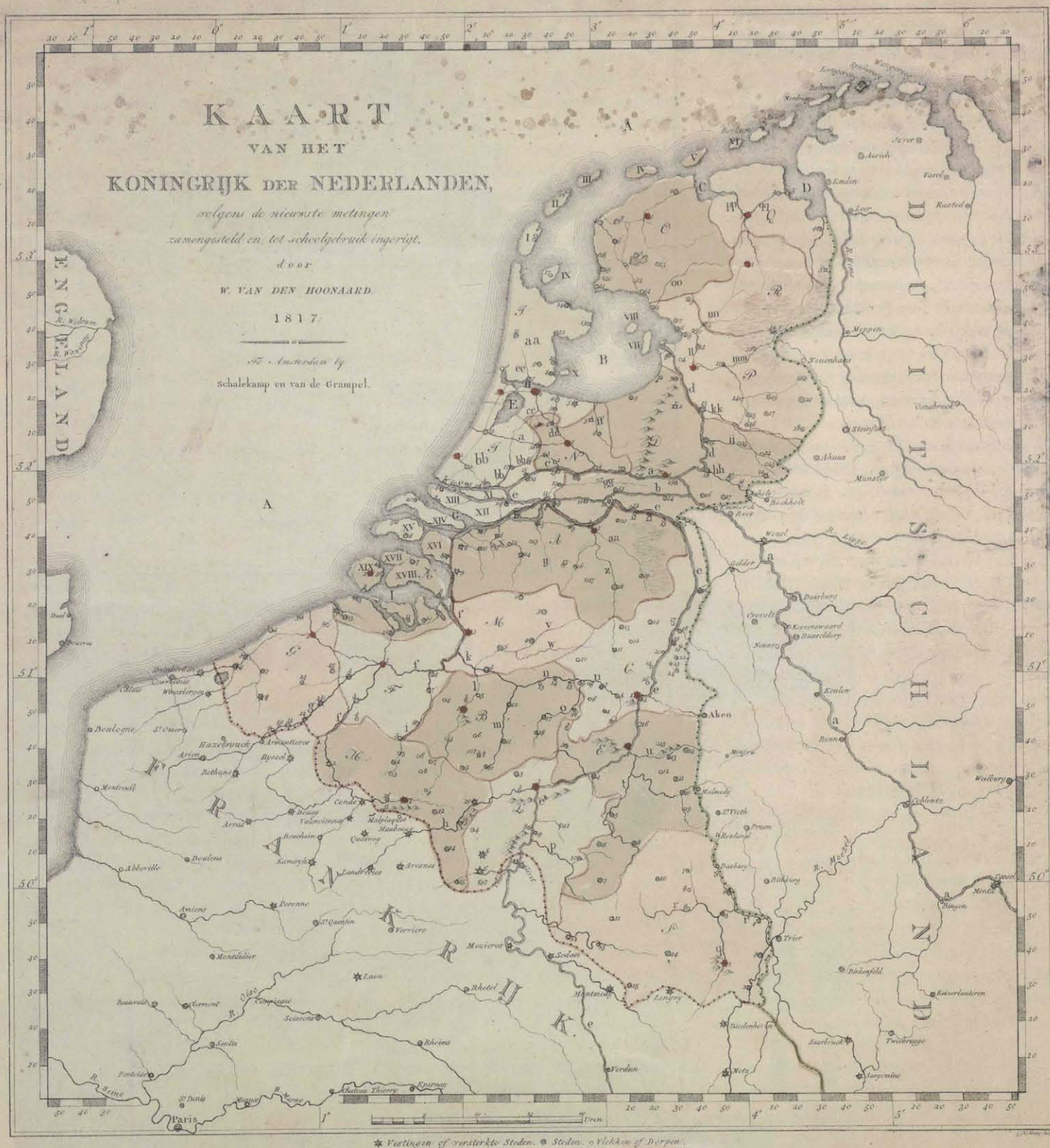
Kaarten in de Aardrijkskundige Tafels

Kaarten waren voor Willem van den Hoonard een onmisbaar onderdeel van het aardrijkskundig onderwijs. In de *Aardrijkskundige Tafels* besteedt hij er veel aandacht aan. Hij omschrijft het maken van kaarten als "de kunst om afbeeldingen van menschen, dieren, huizen, boomen, enzovoorts op het papier te maken, en wel zoodanig, dat men daaruit den persoon of de voorwerpen, die afgebeeld worden, duidelijk onderkennen kan; aldus is men ook in staat een eiland, schiereiland, landengte, vast land, enz op papier af te beelden...zoodanige afbeeldingen nu worden Kaarten genoemd."

Voor het tekenen van kaarten met daarop rivieren, meren, bergen, dorpen, enz. deed Van den Hoonard een beroep op de wiskundige aanpak van het kaarttekenen. Zijn leerlingen leerden de basisvaardigheden van het tekenen aan de hand van vraag en antwoord over wiskundige (geometrische) figuren en kregen tevens per figuur een uitgebreide uitleg. Zo werden vragen gesteld en beantwoord als: *Wat is een loodlijn, en hoe trekt men die op het papier? Wat is een rechthoek, en hoe maakt men zulk een figuur? Hoedanig worden nu de verschillende gedeelten van het land en water afgebeeld? - en welke is de eenvoudigste manier om een of ander kaartje, in eene grootte naar begeerte, afteekenen?*¹⁰

De gedachtesprong in tekenen van geometrische figuren (afb. 3, linksboven) naar kaartje No 1 (afb. 3 rechtsboven) legt Van den Hoonard niet uit. Op het eerste gezicht lijkt het een typenkaart, maar Van den Hoonard heeft zijn 'water en land', kustgebied, aan de werkelijkheid onttrokken. De letter a ingetekend op 'het eiland' is niet minder dan Elba 'dat gij (de leerlingen) sints eenigen tijd wel meer zult hebben hooren noemen, en betwelk, zoo als gij op de kaart zien kunt, door eene zeeëngte van het vaste land is afgescheiden'. Opvallend was zijn manier van tekenen van bergen (e), heuveltjes met streepjes. Zijn symbool voor dorp of stad (k) lijkt

105A3
26
Lup. op p. 2 N4

* Vestingen of versterkte Steden. • Steden. o Plekken of Dorpen.

4. Schoolkaart van het Koninkrijk der Nederlanden (Amsterdam 1817). Gegraveerd door C.H. Koning (1754- na 1827). Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

op het symbool voor kerk op een plattegrond.

Voor het natekenen van de kaart van Zuid-Holland, No 2, (afb. 3, onder) gaf Van den Hoonaard zijn leerlingen eenvoudige instructies:

Gij ziet, dat dit kaartje in 16 gelijke vierkanten of kwadranten verdeeld is; hebt gij dus op uw papier eenen regthoek van groote naar believen getrokken, verdeelt delzelven ingelijks in even zoo vele vierkanten. Teekent uwe gemaakte vierkanten met dezelfde nummers aan als op uw voorbeeld. Brengt eindelijk van nummer tot nummer alles op uw papier over, wat gij op uw voorbeeld aantreft, en dan zult gij weldra de begeerde teekening voltooid zien.

Ook al stond de noordpijl niet in het kaartje getekend, toch geeft Van den Hoonaard zijn leerlingen de aanbeveling om op andere kaartjes eerst de kwadranten te maken en het Noorden altijd naar 'boven' te tekenen.¹¹

Tot slot: op de kaart van Zuid-Holland werden de Tafels via ringen zichtbaar gemaakt. Vanuit Rotterdam gaf de eerste ring om deze stad, de Eerste Tafel, al die dorpen en steden weer die op een afstand tot '5 uren gaans' liggen. Tussen ring 1 en 2 was men toentertijd al gauw 5 tot 10 uren onderweg, de Tweede Tafel. De windrichtingen en noordpijl zijn via lijnstukken naar de kaders van de tekening ingetekend. De Hollandse duinstrook tekende hij wederom als heuvels met streepjes. Voor de provinciegrenzen had Van den Hoonaard een ketting van +- symbolen getekend.

De kaart van het Koninkrijk der Nederlanden

Wanneer Willem van den Hoonaard in 1816 zijn Derde en Vierde Tafel publiceert, komt hij in het voorbericht met een opmerkelijke aankondiging:

Zoodra ik een' aanvang maakte met het zamenstellen der Derde Tafel, gevoelde ik de noodzakelijkheid, om mij daartoe, en ook tot het zamenstellen der nog overige Tafelen, van eene kaart te bedienen, welke het geheele Koninkrijk bevattende. Te dien tijde was er nog geene nieuwe en naauwkeurige geteekende kaart van het zelfde Rijk aanwezig: ik getroostte mij dan ook de moeite om eene nieuwe kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, volgens de nieuwste metingen, en van eene be-

5. Kaart van Zuid-Holland met afstandscirkels, uit *Aardrijkskundige Tafel*, deel 1 en 2 (Rotterdam 1815), getekend door W. van den Hoonaard en gegraveerd door W. Roosing. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

kwame grootte, te vervaardigen, en wel zoodanig als mij meest geschikt tot schoolgebruik toescheen.

Volgens die kaart werden voorts de streken en afstanden, waarop de plaatsen met betrekking tot Rotterdam gelegen zijn, in de tafelen opgegeven. Het moet daarom niemand bevreemden, dat men gebruik makende van oudere kaarten van Nederland, mogelijk eenig verschil in den koers en afstand veler plaatsen ontdekt.

In 1817 komt Van den Hoonaard met zijn: *Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, volgens de nieuwste metingen zamengesteld en tot schoolgebruik ingerigt*. De kaart werd afzonderlijk uitgegeven door de Boekverkopers Schalekamp en Van de Grampel te Amsterdam. Het is een blinde wandkaart waarbij de plaatsen, rivieren en heuvels genummerd en beletterd zijn. De kaart was op dun karton geplakt en had een formaat van 36 x 38 cm. Kennelijk was het de bedoeling dat de kaart in de klas kon worden

opgehangen. Feitelijk is het daardoor de eerste Nederlandse schoolkaart die bekend is. Slechts één exemplaar van deze kaart is bekend. Deze bevindt zich in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.¹² De kaart werd aangekondigd en besproken in het vaktijdschrift voor onderwijzers, de *'Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het Onderwijs en de Opvoeding, voornamelijk met betrekking tot de Lagere Scholen in de Vereenigde Nederlanden'*.¹³ De onbekende recensent vond de kaart duidelijk en was blij dat Van den Hoonaard alles had weggelaten, wat 'bij het schoolonderwijs niet volstrekt in aanmerking komt'. Zijn enige, tegenstrijdige opmerking behelst het feit, dat hij het jammer vindt dat Van den Hoonaard 'merkwaardige dorpen' heeft weggelaten. Zijn conclusie dat de kaart zeer duidelijk was en van 'eene geschikt grootte', kan overigens niet voor alle leerlingen hebben gegolden. Voor de leerlingen op de eerste rij was de kaart nog wel zichtbaar. Maar voor de achterste rijen kan enig onderscheid op zo'n kleine kaart niet meer zijn waargenomen. Eigen-

lijk komt deze kaart nog uit de traditie van het individueel lesgeven in plaats van het klassikaal onderricht. Een "echte" schoolkaart voor het gebruik in het Nederlands onderwijs kwam pas een tiental jaren later toen de Brusselse kartograaf Jean-Baptiste de Bouge (1757-1833) een schoolkaart van Europa van 109 cm hoog en 132 breed uitgaf.¹⁴

Noten

1. Deze paragraaf is, tenzij anders vermeld, gebaseerd op E.J. Huiskamp, "Willem van den Hoonard onderwijzer te Hillegersberg en schrijver van schoolboeken" in: *Rotterdams Jaarboekje* 2000, p. 222-236.
2. Gemeentearchief Rotterdam, Digitale Stamboom (www.gemeentearchief.rotterdam.nl).
3. Zie Mengelwerk, in: *Nieuwe bydragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding voornamelyk met betrekking tot de lagere scholen in het Koninkryk der Nederlanden*, (1837), p. 487-515.
4. Van den Hoonard, *De Beoefening der aardrijkskunde en geschiedenis gemakkelijk*

gemaakt, (Amsterdam 1824), voorbericht.

5. Ibidem, p. 2.
6. Ibidem, p. 4.
7. Ibidem, voorbericht.
8. Een bibliografie van de werken van Willem van den Hoonard is opgenomen als bijlage in het artikel van Huiskamp, "Willem Van den Hoonard", p. 230-235. Hieronder bevinden zich ook een vertaling en bewerking uit 1830 van het *Lehrbuch der allgemeinen Geographie nach den neuesten Bestimmungen* van J.A. Eissenmann, (oorspronkelijk in 1818 uitgegeven) en een Beknopte handleiding tot de kennis en het gebruik der aardglobe (Rotterdam ca. 1850).
9. Van den Hoonard, *Aardrijkskundige Tafel*, deel 1 en 2 (1815), p.VIII.
10. Ibidem, p. 14-16.
11. Ibidem, p. 20.
12. Koninklijke Bibliotheek, catnr. 1055 A 3 [26].
13. *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het Onderwijs en de Opvoeding...* Juli 1817, blz. 564-565.
14. Dick Rozing, "De schoolwandkaart van Jean-Baptiste de Bouge", in: *Lessen*, periodiek van het Nationaal Onderwijsmuseum, 2006, no 2, p.11-15.

Summary

Willem van den Hoonard (1788-1862), schoolteacher and pioneer in geographical education / Dick Rozing

At the beginning of the nineteenth century geographical education in primary schools was still in its infancy. Van den Hoonard, head of a primary school since 1811, wrote many geography books for young teachers. In 1817 he was the first teacher who developed a school map of the Kingdom of the Netherlands. At that time pupils learned from their text-books each of which included a small topographic map; he exchanged this for a larger wall-map for the whole class, although it was still a small cardboard map of 36 x 38 cm. This map had a high aesthetic standard but it did not satisfy the demands of the new object teaching method of his time. After enquiring of Pestalozzi and others he enlarged it in order that pupils at the back of the class could see it better. In 1824 he wrote a handbook for young teachers on what and how they should teach their pupils in geographical education, thus affording a contemporary insight into methods.

www.pictura-im.nl

contact@pictura-im.nl

072 53320444

P
I
C
T
U
R
A

Beheren

e-depot
hosting
database

Publiceren

website
webwinkel
e-learning

Digitaliseren

schilderij
foto
boek
kaart
document
bouwtekening
fiche
microfilm
film

Fotografie

interieur
object
3D-shot

Kort na de Spaanse verovering van Midden-Amerika maakten Nahua (Azteekse) schrijvers een gedetailleerde, verhalende landkaart van een groot deel van Mexico en Guatemala: de Lienzo de Quauhquechollan (1530-1540). Na lange tijd in de vergetelheid te zijn geraakt is dit document recentelijk ontcijferd. Hiermee is niet alleen een belangrijk stuk vergeten geschiedenis aan het licht gekomen, maar ook de vooralsnog oudst bekende kaart van Guatemala.

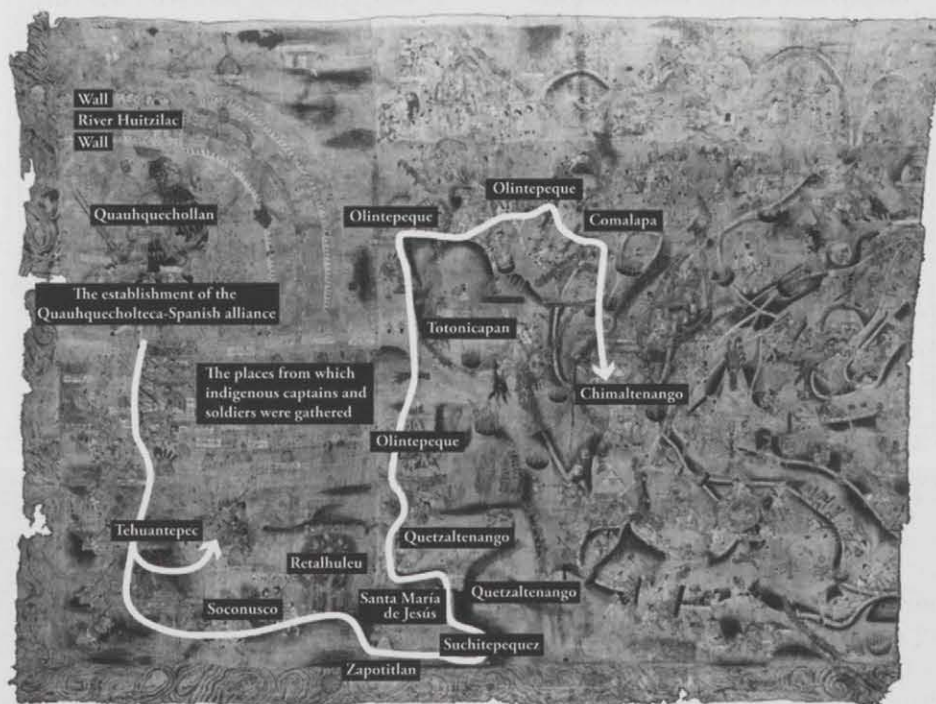
Lienzo de Quauhquechollan (lienzo is Spaans voor 'katoenen doek') is een indrukwekkende, verhalende landkaart van 3,25 bij 2,35 meter, geschilderd op zestien aan elkaar gestikte stukken stof. De kaart presenteert een ooggetuigenverslag van de Spaanse verovering van Guatemala, opgetekend in het Nahuatl pictografische schriftstelsel, door Quauhquecholteken (een Nahuatl groep) die aan de zijde van de Spanjaarden hadden meegevochten. Oorspronkelijk was dit document nog groter: de rechterzijde is echter afgeknipt. Het is onduidelijk wanneer dit is gebeurd, waar het ontbrekende gedeelte is en wat hierop stond afgebeeld. Aan het eind van de negentiende eeuw dook deze *Lienzo* op in de collectie van een museum in Puebla, Mexico, in de buurt van Quauhquechollan (heden: San Martín Huasteca), het dorp waar de makers oorspronkelijk vandaan kwamen. Tot op heden wordt het in deze stad bewaard, in het museum "Casa del Alféñique".

Wegens onvoldoende begrip van het in de *Lienzo de Quauhquechollan* gebruikte schriftstelsel, heeft het verslag van de Quauhquecholteken de geschiedenisboeken nooit eerder gehaald en is lange tijd alleen een beperkt aantal Spaanse

Dr. F.G.L. Asselbergs promoveerde cum laude aan Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden (2004). Haar onderzoek en publicaties richten zich op de ontcijfering van Nahuatl pictografische documenten en de veroveringsgeschiedenis van Mexico en Guatemala.

Lienzo de Quauhquechollan: de oudste kaart van Guatemala

De reis van Jorge de Alvarado's leger van Quauhquechollan (Centraal Mexico) naar Chimaltenango (Centraal Guatemala).

versies van de beschreven veldslagen overgeleverd. In deze versies wordt het succes van de verovering van Guatemala onterecht toegeschreven aan de Spaanse kapitein Pedro de Alvarado en de superioriteit van het Spaanse leger. In werkelijkheid was het echter Pedro de Alvarado's broer, Jorge de Alvarado, onder wiens gezag deze regio werd veroverd, waarbij hij werd geholpen door tienduizenden inheemse kapiteins en soldaten met hun kennis van de regio en van lokale verhoudingen en oorlogsvoering. Dankzij de ontcijfering van de *Lienzo de Quauhquechollan*, en door vergelijking van dit verhaal met andere inheemse getuigenissen, is nu een beter begrip verkregen van dit stukje geschiedenis en van het landschap waarin de belangrijkste veldslagen in Guatemala zich hebben afgespeeld.

Nahuatl kartografie

Het Nahuatl pictografische schriftstelsel stamt uit de voorspaanse tijd. Het bestaat uit twee soorten pictogrammen: (1) gestileerde afbeeldingen van personen, dieren, natuurelementen en objecten uit de wereld rondom ons en (2) logografische tekens, oftewel hieroglyphen met fonetische elementen, gebruikt voor persoonsnamen, plaatsnamen en data. Zo wordt de naam 'Quauhquechollan' in de *Lienzo* weergegeven door een belvormige berg met een (dubbelkop-pige) adelaar erop. Het Nahuatl woord voor adelaar is 'quauh' en de berg, een standaard onderdeel in Nahuatl plaatsnamen (hieroglyphische plaatsnamen), representeert het woord plaats of '-(t)lan' in het Nahuatl. Het gedeelte 'quechol' komt

voort uit een voorspaanse plaatsgrief van Quauhquechollan waarin een quecholli-vogel te zien is. Deze vogel is in de koloniale variant van de grief verdwenen. Zowel in de voorspaanse periode als daarna gebruikten de Nahuas dit pictografische schriftsysteem om hun geschiedenis vast te leggen, genealogieën uit te werken, tribuutverhoudingen te documenteren, religieuze en ceremoniële boeken te maken (dit werd na de verovering echter door de Spanjaarden verboden) en ook om land en territoriale verhoudingen af te beelden. Zo laten veel Nahuas documenten de heersers van een gemeenschap zien en daarbij de grensplaatsen van de landerijen waarover hun macht reikte. Ook zijn er documenten die verhalen over migratiegeschiedenissen waarin migratieroutes worden aangegeven middels plaatsgriefen, wegen en rivieren. Na de verovering werden nieuwe elementen in het Nahuas schriftsysteem opgenomen, zoals afbeeldingen van Spanjaarden en hun wapens, paarden en kerken.

Andere Mexicaanse groepen, zoals de Nudzavui (Mixteken), Benizaa (Zapoteken), Otomí en Nāñhu, gebruikten vergelijkbare schriftsystemen. Uit Mexico zijn in totaal circa negentig verhalende landkaarten bekend, bijna allemaal geproduceerd in de koloniale periode. De meeste hiervan zijn gemaakt in de Mexicaanse deelstaten Oaxaca, Guerrero, Michoacan, Puebla, Tlaxcala en Veracruz, in zestiende en zeventiende eeuw. Ook zijn er documenten bekend uit de staat Mexico en het Distrito Federal. Hoewel er indicaties zijn dat in zuidoost Mexico, Yucatan en Guatemala eveneens gebruik werd gemaakt van pictografische schriftsystemen, zijn uit deze regio's geen documenten bewaard gebleven. Het werk van zestiende-eeuwse Nahuas kaartenmakers verschilt van het werk van beroemde Europese kartografen zoals Gemma Frisius, Gerard Mercator en Abraham Ortelius. De Nahuas beschouwden geografie namelijk niet als een zelfstandig onderwerp maar alleen in persoonlijke en / of historische termen. Nahuas-kaarten zijn altijd verhalende kaarten met het accent op mensen en gebeurtenissen. Het was het verhaal dat de opzet van hun kaarten bepaalde, niet het landschap. Dit wil niet zeggen dat deze kaarten geografisch niet klopten. Zo laat de *Lienzo de Quauhquechollan* bijvoorbeeld een voor die tijd zeer accurate weergave zien van een groot deel van Zuid-Mexico en Guatemala.

Creatie van de *Lienzo de Quauhquechollan*

De *Lienzo de Quauhquechollan* vertelt over de verovering van Guatemala tussen 1527 en 1529 onder de vlag van de Spaanse kapitein Jorge de Alvarado en de rol van de Quauhquecholteken hierin. In 1524 waren Pedro en Jorge de Alvarado en hun legers de eersten geweest die vanuit Mexico naar Guatemala reisden en in dat jaar werden onder Pedro's gezag enkele gebieden veroverd. Deze kwamen kort daarop echter weer in opstand. Eind 1526 vertrok Pedro de Alvarado naar Spanje en in zijn afwezigheid nam Jorge de Alvarado het bewind in Guatemala over. Met een nieuw leger van enkele honderden Spanjaarden en 6.000 tot 7.000 Mexicaanse bondgenoten wist Jorge de in opstand gekomen groepen opnieuw te verslaan en hij realiseerde in de daaropvolgende drie jaren de daadwerkelijke verovering van een groot deel van Guatemala. De Quauhquecholteken speelden hierbij een belangrijke rol. Zij vochten niet alleen aan Jorge's zijde, maar veroverden ook zelfstandig gebieden onder de Spaanse vlag.

De *Lienzo de Quauhquechollan* is vermoedelijk opgetekend in de jaren volgend op deze veroveringstochten (1530-1540). De makers waren Quauhquecholteken die deze expedities zelf hadden meegemaakt en/of verhalen van getuigen hadden gehoord. Het document heeft, ondanks het koloniale thema, een sterk inheemse retoriek. De Quauhquecholteken wilden hun oorlogservaringen en overwinningen niet alleen vastleggen voor het thuisfront en hun nageslacht, maar met dit document claimden zij ook bepaalde rechten, status en privileges. Daarnaast diende het document om de positie van de Quauhquecholteken in de nieuwe koloniale wereld te verklaren en te duiden en om een gevoel van een nieuwe gezamenlijke identiteit voor de eigen gemeenschap te creëren; namelijk die van veroveraars (in plaats van veroverden). Documenten zoals de *Lienzo de Quauhquechollan* werden normaal gesproken bij speciale gelegenheden aan de gemeenschap getoond, waarbij een professionele verhalenverteller het verhaal presenteerde.

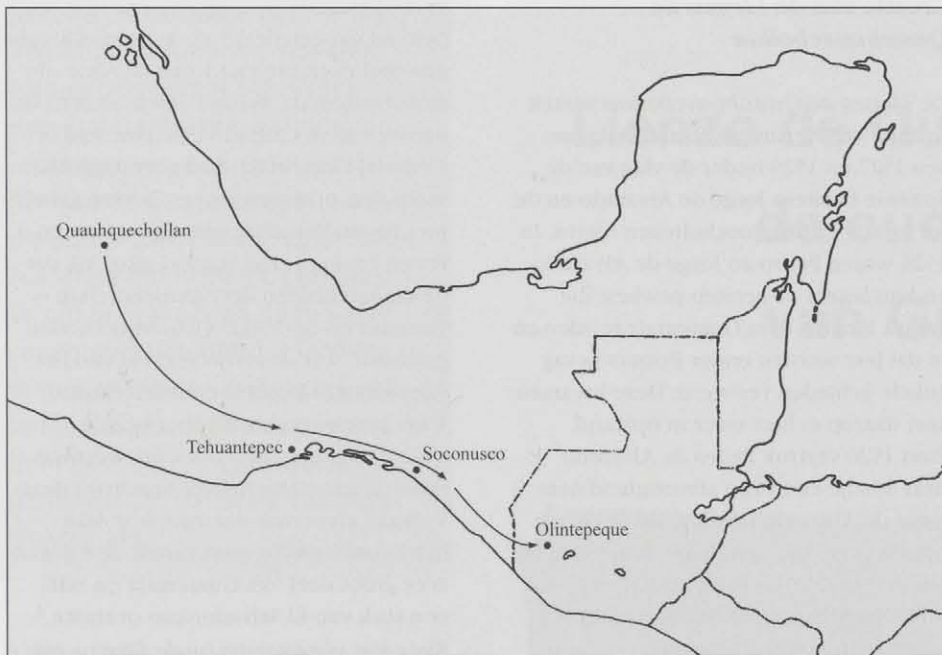
Het is onbekend waar de *Lienzo de Quauhquechollan* precies is gemaakt. De gedetailleerdheid waarmee vooral het Guatemalteekse deel van het landschap is geschilderd, suggereert dat dit in Guatemala is gebeurd. Uit een

zeventiende-eeuwse Spaanse bron is bekend dat een deel van de groep Quauhquecholteken die met Jorge de Alvarado naar Guatemala was gekomen, zich na de verovering in Ciudad Vieja (een stad in Centraal Guatemala) had gevestigd. Hier woonden zij samen als een hechte groep met instandhouding van eigen gewoontes en tradities. Het is goed mogelijk dat de *Lienzo* binnen deze gemeenschap is gemaakt en later naar Quauhquechollan gestuurd, wat de aanwezigheid van het document in Puebla verklaart. Ciudad Vieja is gelegen aan de voet van de Vulcán de Agua. Een zestiende-eeuwse Spaanse kroniekschrijver beschrijft deze vulkaan en vertelt dat men deze kon beklimmen en dat men vanuit de top een zeer groot deel van Guatemala en zelfs een stuk van El Salvador kon overzien.¹ Bijna alle plaatsen die op de *Lienzo* zijn weergegeven vallen binnen dit gebied. Wellicht hebben ook de makers van de *Lienzo* deze vulkaan beklommen.

De *Lienzo de Quauhquechollan* laat geen enkele invloed van Europese kaartenmakers zien. Later zijn er kleine papiertjes opgeplakt, waarop de namen van de meeste plaatsgriefen zijn geschreven voor lezers die niet bekend waren met het pictografische schriftsysteem. Deze papiertjes zijn door de tijd heen echter zo beschadigd dat zij niet meer leesbaar zijn. Er bestaan twee kopieën van het document, één uit 1892 en de ander uit 1935. Beide kopieën zijn gemaakt in Mexico.²

Quauhquechollan

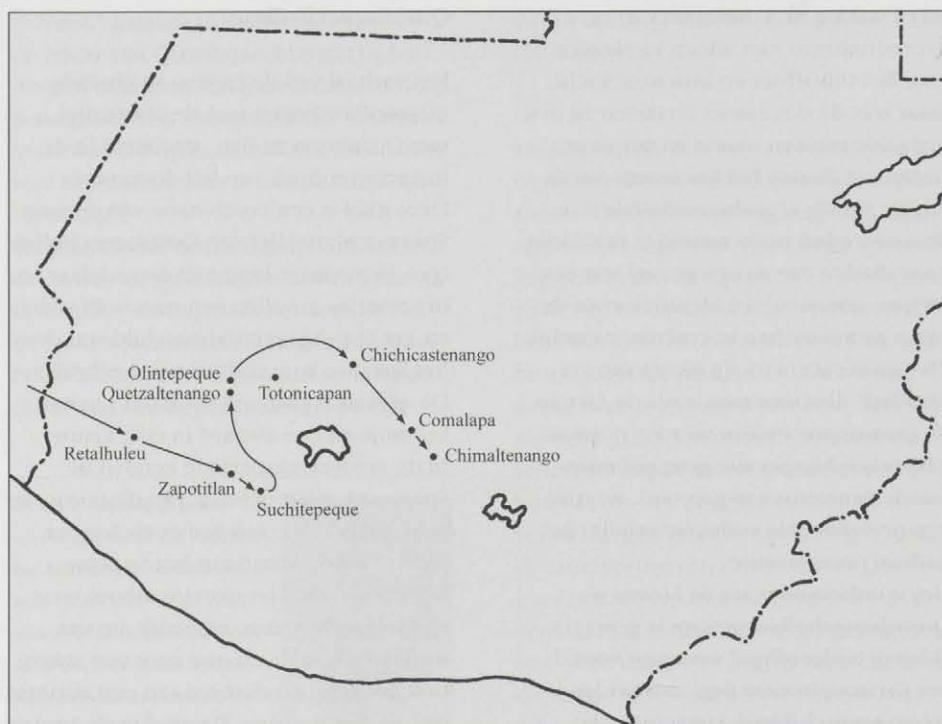
Het verhaal van de *Lienzo de Quauhquechollan* begint met de plaatsgrief van Quauhquechollan, afgebeeld in de linkerbovenhoek van het document. Deze grief is een combinatie van de voorspaanse plaatsgrief van Quauhquechollan (een belvormige berg met een adelaar en in sommige gevallen een quecholli-vogel) en het Habsburger wapenschild wat door het Spaanse koningshuis werd gebruikt. De adelaar is dan ook voorzien van een kroontje en een zwaard in elke klauw. In de veroveringsperiode kenden de Spanjaarden het gebruik van dit Europese wapenschild toe aan gemeenschappen die (militaire) steun aan het Spaanse leger leverden. Het stond symbool voor een bepaalde status, namelijk die van medeveroveraars en ook voor een zekere bescherming gerelateerd aan een alliantie met de Spanjaarden. De grief in de *Lienzo* verwijst dus naar de alliantie tussen de

Jorge de Alvarado's reis van Quauhquechollan naar Guatemala.

Quauhquecholteekse en Spaanse heersers, echter met behoud van een referentie naar de voorspaanse geschiedenis en identiteit van de gemeenschap. Onder deze plaatsgrief is de totstandkoming van de alliantie met de Spanjaarden (1520) afgebeeld: drie Quauhquecholteekse heersers ontvangen de Spaanse veroveraar Hernán Cortés met een omarming en geschenken, een klassieke pictografische conventie voor alliantie. Hernán Cortés is in het gezelschap van Malintzin (ook wel bekend als Malinche

of Doña Marina), een Mexicaans meisje dat tijdens de veroveringsperiode optrad als Cortés' vertaalster en minnares. Achter hen staat een tweede Spanjaard met aan zijn ene hand een paard en in de andere de rode vlag met twee punten die door de Spanjaarden werd gevoerd tijdens hun veroveringstochten. Deze vlag komt later ook op andere plaatsen in het document terug, meestal in de hand van een Spanjaard, maar soms ook in de handen van Quauhquecholteken als deze zelfstandig veroveringen uitvoeren in de

Jorge de Alvarado's reis van Retalhuleu naar Chimaltenango.

naam van de Spaanse koning. De totstandkoming van de Spaans-Quauhquecholteekse alliantie is uitvoerig gedocumenteerd in de brieven van Hernán Cortés. Cortés beschrijft het Quauhquechollan van voor de komst van de Spanjaarden als een welvarende Azteekse vazalstaat, ondergeschikt aan de heersers van Tenochtitlan (het huidige Mexico Stad). Toen de Spanjaarden dit gebied naderden, installeerden de Azteken een leger van circa 30.000 soldaten in Quauhquechollan om de Spanjaarden te bestrijden. Het gewelddadige gedrag van dit leger ten opzichte van de lokale bevolking dreef de Quauhquecholteken echter juist in de handen van de Spanjaarden. Toen Cortés in de buurtstaat Tepeacac was, ontving hij boodschappers uit Quauhquechollan die vertelden dat de heersers van Quauhquechollan bereid waren zich te onderwerpen aan de Spaanse kroon als Cortés hen hielp de Azteken te verdrijven. Een andere motivatie voor deze alliantie, die niet door Cortés wordt genoemd maar die gebaseerd was op voorspaanse ervaringen, was de verwachting aan de kant van de Quauhquecholteken dat een aansluiting bij deze nieuwe, machtige groep en deelname in verdere veroveringen hen rijkdom en privileges zou opleveren. Toen Cortés door deze boodschappers werd benaderd, was hij al in het gezelschap van tienduizenden andere Mexicaanse bondgenoten die zich om vergelijkbare redenen aan de zijde van de Spanjaarden hadden geschaard. Later zouden nog vele anderen volgen. Cortés drong kort daarop het gebied van Quauhquechollan binnen en met behulp van de lokale bevolking werden de Azteken verdreven. De plaatsgrief van Quauhquechollan en de scène die de totstandkoming van de Spaans-Quauhquecholteekse alliantie representeert, worden aan de boven- en rechterkant omringd door muren en een rivier. Veldwerk in Quauhquechollan heeft uitgewezen dat restanten van deze muren nog in het landschap aanwezig zijn en dat hierover wordt verteld in lokale orale tradities. De locatie van deze oude muren, die vermoedelijk waren gebouwd in de vijftiende eeuw, toen het gebied geteisterd werd door een serie oorlogen, komt precies overeen met de manier waarop zij in de *Lienzo* zijn opgeschilderd. De rivier, die in de *Lienzo* is voorzien van kleine vogeltjes, is de rivier Huitzilac (ook bekend als Atila), die ten noordoosten van Quauhquechollan stroomt. 'Huitzil' is Nahuatl voor kolibrie.

De hierboven beschreven scènes (de plaatsgrief van Quauhquechollan, de alliantie met de Spanjaarden, en de muren en de rivier) zijn groter afgebeeld dan andere scènes in de *Lienzo*. Zij horen bij elkaar en representeren het koloniale Quauhquechollan en haar status als Spaanse bondgenoot. De *Lienzo* communiceert hiermee emoties van trots en triomf. Deze emoties zijn niet altijd begrepen, omdat men op basis van Spaanse verhalen een gevoel van verslagenheid

of ontevredenheid zou verwachten. Dezelfde positieve emoties zijn echter te vinden in andere pictografische en ook alfabetische inheemse documenten uit de periode van de Spaanse verovering. Deze eerste jaren was het effect van de Spaanse invasie namelijk nog niet duidelijk. Een aansluiting bij de Spanjaarden werd juist gezien als kans. Pas later bleek dat de Spanjaarden hun beloftes niet nakwamen, met een sterke desillusie en teleurstelling als gevolg.

Jorge de Alvarado's leger, bestaande uit enkele honderden Spanjaarden en 6000-7000 Mexicaanse veroveraars, vertrekt uit Quauhquechollan. Jorge de Alvarado, te paard, rijdt voorop. De Spanjaard achter hem voert de Spaanse rode vlag.

Jorge de Alvarado (te paard) en zijn reizende leger betreden Kaqchikel gebied. Het leger steekt een rivier over en daarna splitst de weg zich. Rechtsonder helpt een Quauhquecholteek een andere Quauhquecholteek uit een valkuil.

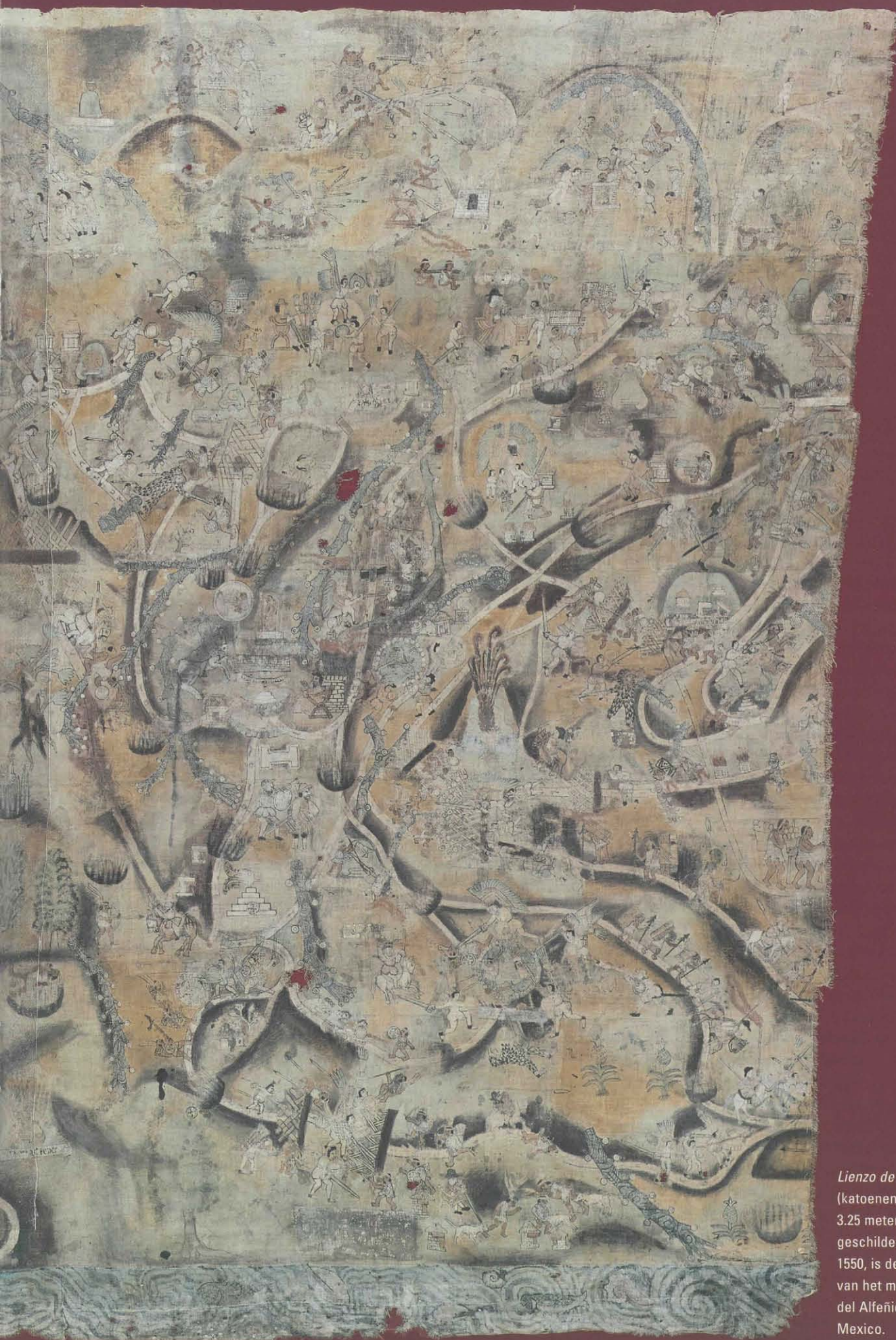
Jorge de Alvarado's veroveringstochten door Guatemala (1527-1529)

Onder de scène bij Quauhquechollan begint een weg die naar beneden leidt. Op deze weg rijdt een Spanjaard te paard (Jorge de Alvarado), gevolgd door een groepje van zes Spaanse en Quauhquecholteekse kapiteins. Deze scène representeert het leger waarmee Jorge de Alvarado in 1527 naar Guatemala vertrok. Quauhquechollan was na haar 'verovering' onder het beheer van Jorge de Alvarado geplaatst en het was gebruikelijk voor Spaanse veroveraars om bij expedities legers uit hun eigen regio's mee te nemen. Rondom dit leger staan plaatsgriefen van dorpen in de omgeving. Dit zijn de dorpen waaruit soldaten voor deze expeditie werden verzameld.

De weg waarop Jorge's leger zich voortbeweegt bepaalt de leesrichting van het verhaal. Deze weg leidt van Quauhquechollan naar Zuid-Mexico en vervolgens naar Guatemala. Eenmaal in Guatemala aangekomen, splitst de weg zich en verandert het landschap in een complex netwerk van wegen die elkaar kruisen, splitsen en samenkomen. Langs deze wegen zijn plaatsgriefen afgebeeld met meestal een oorlogsscène (verovering). Nederlagen zijn uit het verhaal weggelaten. De aard van het landschap wordt beschreven door rivieren die de wegen kruisen en de afbeelding van verschillende typen bomen, katoenplanten, ananasplanten en andere vormen van vegetatie. Verder, als een gebied meer bergachtig wordt, veranderen de standaard belvormige bergen die de basis voor de plaatsgriefen vormen in hogere, woestere bergen. Daarnaast zijn er een grot en twee grote meren afgebeeld en laat de *Lienzo* één van de drie grote vulkanen in Centraal-Guatemala zien.

Sommige wegen worden niet bewandeld door legers maar door handelaren. Hierbij gaat het om belangrijke handelsroutes in de regio. Bovendien zijn er vier marktplaatsen afgebeeld. Markten waren destijds belangrijke locaties. Hier werd niet alleen handel gedreven, maar hier werden ook nieuwe militaire expedities aangekondigd en soldaten gerekruteerd. Daarnaast werd er nieuws over veroveringen en de vertrokken legers verspreid. Een gedeelte van de *Lienzo* is voorzien van grote valkuilen en barricades op de wegen. Beide elementen verwijzen naar

Lienzo de Quauhquechollan
(katoenen doek, 2,35 x
3,25 meter). Dit document,
geschilderd tussen 1530-
1550, is deel van de collectie
van het museum "Casa
del Alfeñique" in Puebla,
Mexico.

gevechten met de Kaqchikel, die lange tijd tegen de Spanjaarden en hun bondgenoten rebelleerden (1524-1530). Zij maakten valkuilen met grote scherpe staken erin en bedekten deze met aarde en gras. De barricades zijn een pictografische conventie die verwijst naar hun rebellerende status. De plaatsgliefen die zijn afgebeeld in dit gedeelte representeren inderdaad Kakchikel nederzettingen. In sommige van de valkuilen ligt een Quauhquecholteek of een paard en in één geval helpt een Quauhquecholteek een andere Quauhquecholteek uit de kuil te klimmen.

Centrale plaatsen in het Guatemalteekse landschap zijn Olinstepeque, Chimaltenango en Ciudad Vieja. Op deze locaties vestigde Jorge de Alvarado militaire basiskampen voor zijn troepen. Olinstepeque wordt in totaal drie keer afgebeeld, wat verwijst naar een herhaaldelijke terugkeer naar deze plaats. Chimaltenango is afgebeeld in het midden van het landschap en groter dan andere plaatsen. Vanaf zowel Chimaltenango als Ciudad Vieja vertrekken verschillende wegen, oftewel veroveringscampagnes. De *Lienzo* laat naast militaire confrontaties ook scènes zien waarin lokale heersers worden opgehangen, verbrand of aangevallen door honden (één van de beruchte werkwijzen van Jorge de Alvarado). Daarnaast vindt men aan elkaar gebonden Guatemalteken (een verwijzing naar slavernij), de stichting van nieuwe Spaanse en Quauhquecholteekse nederzettingen en de afbeelding van rituelen die de Quauhquecholteken uitvoerden ter ere van gesneuvelde soldaten of andere belangrijke gebeurtenissen.

Het landschap dat op de *Lienzo* staat afgebeeld wordt aan de linker- en onderkant afgesloten door een blauwe band met een watermotief, schelpen en vissen. Deze band representeert de zee. Aan de onderkant van het document komt de positionering van deze zee overeen met de geografie van de kaart. Aan de linkerkant functioneert zij eerder als een symbolische, kosmische afsluiting van het geheel. Mogelijk was de rechterkant ook afgesloten met een zeeband, maar omdat het document aan deze zijde is afgeknipt kan dit idee niet worden bevestigd.

Tot slot

Gezien de grootte van het in de *Lienzo de Quauhquechollan* afgebeelde gebied en de beperkte middelen die de makers

Quauhquecholteken (rechts) vechten tegen de lokale bevolking (links) aan de voet van de Volcán de Agua in Centraal Guatemala. De blauwe cirkel met vogel linksboven representeert het meer Quilizinapa. De cirkel met twee personen erin, rechts hiervan, representeert een lokale marktplaats.

ervan tot hun beschikking hadden, is de accurateheid van het weergegeven landschap indrukwekkend te noemen. De *Lienzo* kan daarom worden beschouwd als de oudst bekende geografische kaart van Guatemala van deze omvang die op dit moment bekend is. Er zijn indicaties dat er ooit meer van deze inheemse kaarten bestonden. Deze kaarten lijken de tijd echter niet te hebben overleefd, hoewel het goed mogelijk is dat in lokale gemeenten of archieven tot nu toe onbekende en onontcijferde documenten bewaard worden.

Noten

1. Dit wordt beschreven door Francisco Antonio de Fuentes y Guzmán in zijn kroniek *Recordación Florida* (Guatemala Stad: Biblioteca "Goatemala", 1932. Blz. 55-56).
2. Deze kopieën bevinden zich in de collectie van de 'Biblioteca Nacional de Antropología e Historia' in Mexico Stad.

Literatuur

- Anders, Ferdinand, & Maarten Jansen (1988), *Schrift und Buch in alten Mexiko*. Graz: Druck und Verlagsanstalt.
- Asselbergs, Florine (2008), *Conquered Conquistadors. The Lienzo de Quauhquechollan: A Nahuatl vision of the conquest of Guatemala*. Boulder: University Press of Colorado.
- Boone, Elizabeth H. (2000), *Stories in red and black: Pictorial histories of the Aztecs and Mixtecs*. Austin: University of Texas Press.

Oudijk, Michel R., & Laura Matthew (2007), *Indian Conquistadors. Indigenous Allies in the Conquest of Mesoamerica*. Norman: University of Oklahoma Press.

Summary

Lienzo de Quauhquechollan: the oldest map of Guatemala / Florine Asselbergs

Lienzo de Quauhquechollan (cotton cloth, 2.35 x 3.25 m) is an impressively detailed narrative map from Mexico/Guatemala, only but recently deciphered. It was painted according to the Nahuatl pictorial writing tradition, probably between 1530 and 1540. The authors were Quauhquecholtecas, a Nahuatl group from Central Mexico, who had assisted the Spanish conquistador Jorge de Alvarado in the conquest of Guatemala (1527-1529). In a geographical setting, they present their contribution to the Spanish wars of conquest claiming titles and privileges in return. This depiction is the oldest known map of Guatemala and a rare account of the indigenous view on the Spanish conquest. Its re-discovered contents have overturned conventional views of the Spanish conquest of Mesoamerica.

Enkele jaren geleden werd met de volledige uitgave van de Morfologische, de Syntactische en Fonologische Atlassen van de Nederlandse Dialecten een groot Nederlands-Vlaams onderzoeksproject afgesloten dat zich ten doel stelde om de dialecten binnen het Nederlandse taalgebied zo gedetailleerd mogelijk te beschrijven en te karteren. Met de publicatie van deze atlassen werd een nieuwe mijlpaal bereikt van het grootschalige dialect-geografische onderzoek dat in Nederland al vanaf omstreeks 1925 wordt uitgevoerd, bij het Dialectenbureau van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en het Amsterdamse Meertens Instituut.

Een van de belangrijkste inspirators daarvoor was de Nederlandse dialectoloog Prof. Dr. Gesinus Gerhardus Kloeke (1857-1963) die als de grondlegger van de taalgeografie in Nederland wordt beschouwd. Zijn veelzijdige onderzoek dat ook vanuit kartografisch opzicht belangrijk is, mondde in 1939 uit in de eerste aflevering van zijn *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*. Tot 1972 verschenen van deze atlas negen delen, terwijl tussen 1981 en 1988 nog eens twaalf verdere afleveringen volgden. Hoewel de Taalatlas, voorzover bekend, de eerste Nederlandse dialectatlas is, was het idee voor de publicatie zeker niet nieuw. Sterker nog, Kloeke baseerde zich voor verschillende van zijn kaarten op veel oudere schetskaarten afkomstig van de Amsterdamse neerlandicus Prof. Dr. Jan te Winkel (1847-1927) en op bronnenmateriaal dat door hem en in opdracht van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG) in het laatste kwart van de negentiende eeuw was verzameld.

Dr. P.P.W.J. van den Brink,

studeerde Geschiedenis aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hij is vanaf 1987 werkzaam bij het historisch kartografisch onderzoeksprogramma Explokaart van de Universiteit van Utrecht en richt zich in zijn onderzoek vooral op de wisselwerking tussen kartografie en geografie in de negentiende en twintigste eeuw.

"De Noordnederlandsche tongvallen"

Enkele kanttekeningen bij de onvoltooid gebleven taalkundige atlas van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap

Een deel van dit materiaal was bovendien nog eens gebruikt voor de helaas onvoltooid gebleven dialectatlas *De Noordnederlandsche tongvallen*, waarvan het Genootschap tussen 1898 en 1901 twee afleveringen publiceerde.

In dit artikel plaats ik enkele kanttekeningen bij de totstandkoming van deze opmerkelijke en thans zeldzame atlas. Het is echter een relaas met de nodige reserves, vooral omdat het verhaal over het ontwerp en de inrichting van het kaartwerk slechts op een beperkt aantal bronnen kon worden gebaseerd. Ik heb daarbij grotendeels gebruik gemaakt van enkele verspreide stukken in het archief van het KNAG aanwezig op het Utrechts Archief, het tijdschrift van het Genootschap en op aantekeningen die ik enkele jaren geleden heb gemaakt in het archief van Jan te Winkel op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Het idee om een dialectkaart van Nederland te maken werd geopperd door de Leidse taalkundige Prof. Dr. Johan Hendrik Caspar Kern (1833-1917). In een lezing "Over de behoefte aan een linguistische kaart van Nederland" die hij op 13 april 1878 op een ledenvergadering van het Nederlands Aardrijkskundig Genootschap verzorgde, ging Kern in op de praktische problemen die taalwetenschappers ondervonden bij het geografisch en vooral kartografisch afbakenen van taalgebieden en de verschillende

stads- en streekdialecten. In zijn lezing wees Kern er op dat het onderzoek naar Nederlandse dialecten nog niet echt van de grond was gekomen. Sinds het midden van de negentiende eeuw was op lokaal en regionaal wel het een en ander aan wetenschappelijk dialectonderzoek verricht, maar het bijeengebrachte materiaal was verre van compleet en regionaal te zeer verspreid om daarop een verantwoorde taalkundige kartering te baseren. Een nog groter bezwaar was dat de verschillende onderzoekers allemaal andere criteria hadden aangelegd om het geïnventariseerde dialectmateriaal te groeperen. Weliswaar had de Haarlemse arts en linguïst Johan Winkler (1840-1916) sindsdien een serieuze poging gedaan om enige regelmaat in de wanorde te brengen. In zijn *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon* uit 1874 had hij meer dan 100 dialecten vastgesteld en had hij ook geprobeerd om dat materiaal enigermate te regionaliseren; hij had echter verzuimd om zijn bevindingen ook op een kaart uit te werken.

Naar aanleiding van een gesprek dat Kern had gehad met enkele leden van de Afdeling Nederland van het Aardrijkskundig Genootschap, stelde Kern de vraag of het misschien ook beter was als het Genootschap het initiatief zou nemen om zo'n taalkaart van de Nederlandse dialecten samen te stellen. Met die basiskaart zou het Genootschap haar zusterwetenschap

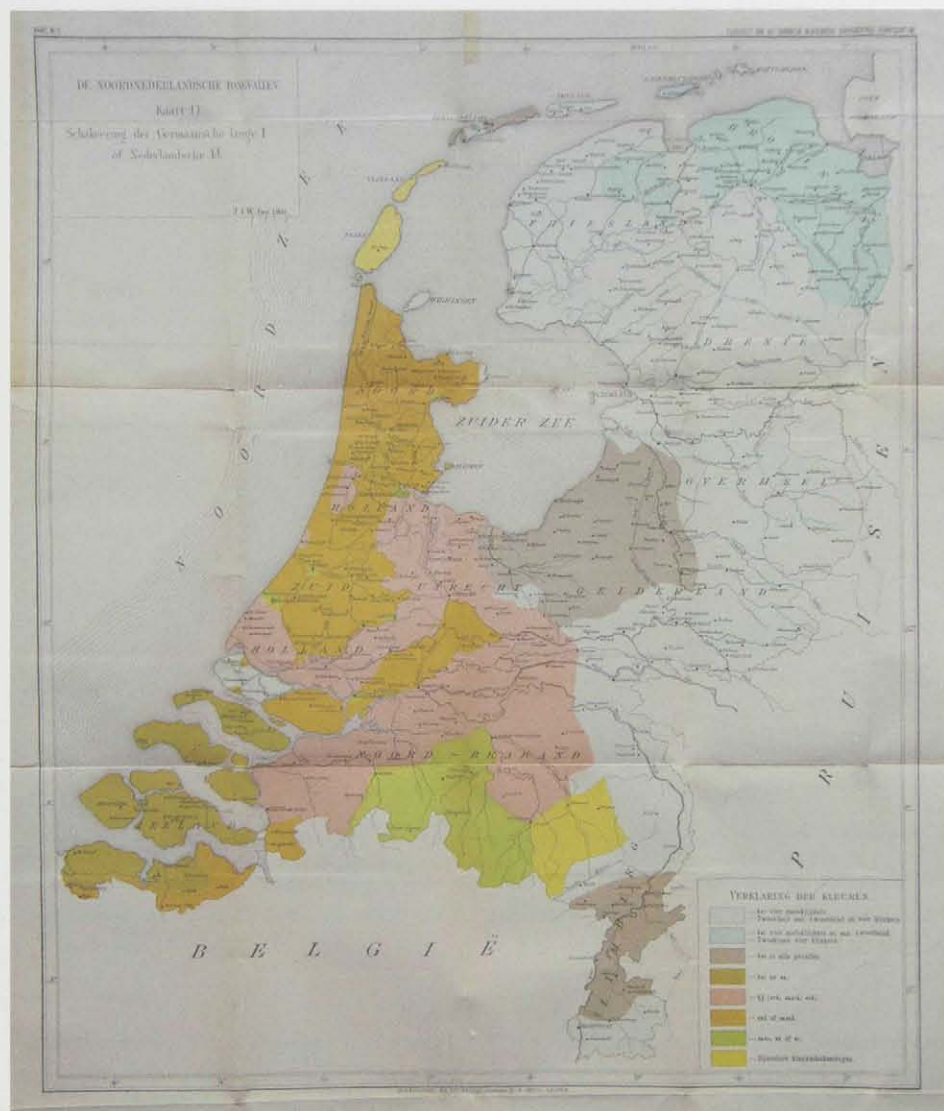

Afb.1. Taalkaart I voorstellend de verspreiding van de Germaanse lange AE of Nederlandse lange A, uit *De Noordnederlandsche tongvalen*, collectie Universiteitsbibliotheek Utrecht: ODJ 2517 dl 1-2.

pen een grote dienst bewijzen; een kaart die fundament zou geven aan het taalgeografisch onderzoek omdat ze veel meer gedetailleerde taalkundige opnamen

mogelijk zou maken en een ondergrond zou vormen voor de beschrijving en beoordeling van deels oudere, deels nog voortlevende maatschappelijke toestan-

den, gebruiken en zeden in Nederland. Het bestuur van het Genootschap ging bevestigd in dat voorstel mee. De gedachte iets groots te mogen verrichten

Afb.2. Taalkaart II voorstellend de verspreiding van de Germaanse lange I of Nederlandse IJ, uit *De Noordnederlandsche tongvallen*, collectie Universiteitsbibliotheek Utrecht: ODJ 2517 dl 1-2.

voor de Nederlandse natie en de aardrijkskundige wetenschap, zonder zich eigenlijk af te vragen wat een en ander feitelijk allemaal impliceerde, was een houding die toch wel typerend was voor het Genootschap, vooral tijdens de eerste decennia na haar oprichting in 1873. Nog afgezien van nooit gerealiseerde maar steeds groots opgezette en breed geografische expedities naar de Noordpool, naar Afrika, naar Borneo en Nieuw-Guinea, initieerde het Genootschap ook verschillende grote en vernieuwende publicaties. Daaronder bijvoorbeeld een reeks aardrijkskundige monografieën, een handboek voor reizigers, een handboek voor de Nederlandse aardrijkskunde en verschillende atlasprojecten. Allemaal boekwerken echter waarvan misschien één hoofdstuk gereed kwam of een aflevering werd gepubliceerd, maar die uiteindelijk allemaal voortijdig werden afgeblazen. Ook de atlas van *De Noord-*

nederlandsche tongvallen was dat lot helaas beschoren. De geestdrift waarmee het bestuur van het Genootschap het voorstel van Kern omarmde, had nog een andere merkwaardige kant, namelijk die dat het Genootschap zich niet officieel met de studie van de geografie van Nederland bezig wilde houden. Alle beschikbare krachten werden opgeofferd aan de praktische ontsluiting en studie van de Nederlandse koloniale gebieden, vooral die in Nederlands Oost-Indië. Van alle artikelen en kaarten die tot het einde van de Tweede Wereldoorlog in het tijdschrift van het Genootschap werden gepubliceerd, had het grootste deel betrekking op dat gebied alleen. Dat de geografie van Nederland toch en met enige regelmaat op de bestuursagenda stond, was vooral te danken aan het Haagse bestuurslid Jacob Kuyper (1821-1908) en de door hem opgezette "Afdeling Nederland". Met zeer

bepaalde middelen en onder tegenwerking vanuit het bestuur, wist Kuyper een aantal belangrijke projecten van de grond te tillen, en die ook te volbrengen. Zo gaf de Afdeling bijvoorbeeld een omvangrijke reeks topografische kaarten uit waarin de veranderingen van het Nederlandse landschap zo actueel mogelijk werden gepresenteerd. Daarnaast publiceerde de Afdeling allerlei thematische kaarten waarin verschillende sociaal- en fysisch geografische verschijnselen op een innovatieve wijze werden gekarteerd. Een andere belangrijke uitgave van de Afdeling was de "Algemeene Aardrijkskundige Bibliographie van Nederland" die in 1888 in drie delen werd gepubliceerd, een bibliografie die vandaag de dag nog steeds waarde heeft. Verder initieerde Kuyper in samenwerking met Kern een tweetal gezaghebbende taalgeografische publicaties. Eerst de *Woordenlijst voor de spelling der aardrijkskundige namen in Nederland* (1884) waarmee de Afdeling eenheid bracht in de chaotische spelling van Nederlandse geografische namen. Van dit belangrijke glossarium verschenen tot 1931 nog vijf andere edities. Een nog langere levensduur had een andere naamkundige uitgave, de *Nomina Geographica Neerlandica*. Van deze eveneens in 1884 gepubliceerde monografie waarin de herkomst van Nederlands geografische namen werd onderzocht, verschenen tot 1954 nog veertien grotere en kleinere vervolgdelen.

Hoewel het idee van de vervaardiging van een taalkaart van de Nederlandse dialecten ontstond vóór de formele oprichting van de Afdeling Nederland in 1879, namen verschillende leden van de Afdeling wel deel in de commissies die met de uitvoering van het plan werden belast. Het project had een flitsende start. Op grond van een door Kern ontworpen vragenlijst, werd een enquête gezonden aan zo'n 400 personen, vooral leden van het Aardrijkskundig Genootschap. Aan de hand van allerlei standaardwoorden en voorbeeldzinnen moest men daarin de klanken aangeven die daarvoor in een bepaalde stad of regio werden gebruikt. De reacties op die eerste rondvraag waren boven verwachting. In een eerste verslag meldde de commissie dat al meer dan 150 lijsten waren teruggekomen en dat de enquête een bredere verspreiding had gekregen omdat de redactie van het onderwijstijdschrift "De Wekker" de vragen in haar tijdschrift had overgenomen. Toen begin 1880 zo'n 270 circulaire

waren teruggekomen, werd het materiaal naar regio verdeeld en aan een vijftal commissieleden toevertrouwd. Zij kregen anderhalf jaar de tijd om de enquêtes te verwerken en, voorlopig, te analyseren. Die planning werd echter niet gehaald. Nog afgezien van diverse persoonlijke besommeringen, was dat vooral daaraan te wijten dat de commissie er maar niet in slaagde om iemand aan te trekken die bereid was de individuele analyses wetenschappelijk te bewerken en tot een kartografisch geheel samen te brengen. Omdat Kern zich voor dat werk blijkbaar niet kon of wilde vrijmaken, werd het werk uiteindelijk gestaakt. Toch was het werk niet helemaal zonder resultaat gebleven. Het commissielid Bouman, lid van de Afdeling Nederland en de drijvende kracht van de werkgroep, had een deel van de onderzoeksresultaten bij wijze van proef op een grote kaart van Nederland uitgewerkt. Op deze kaart waren alleen de dialectschakeringen in Friesland, Groningen en Drenthe en de noordwesthoek van Overijssel ingetekend. Overigens kennen we het bestaan van deze kaart alleen uit een artikel van Jan te Winkel die iets later bij het project zou worden betrokken. Omdat op de kaart alleen de drie noordelijke provincies afgebeeld stonden, vermoedde Te Winkel dat er waarschijnlijk ook inhoudelijke redenen waren waarom het project voortijdig was beëindigd. Want was het niet opmerkelijk dat het werk juist dáár was afgebroken waar de praktische moeilijkheden begonnen? Friesland, Groningen en in mindere mate Drenthe vormden immers taalgebieden op zichzelf met in het algemeen weinig of geen verwantschap met andere gebieden. Voor de overige regio's waren de onderlinge grenzen echter veel minder zeker waardoor de problemen die met de interpretatie daarvan waren verbonden, alleen konden worden opgelost als men over vaste criteria daarvoor beschikte. Omdat de commissie die normen vooraf echter onvoldoende voor zichzelf had bepaald, had er volgens Te Winkel een onvoldoende basis bestaan om succesvol in het project voort te gaan.

Op initiatief van opnieuw Bouman, hervatte het inmiddels Koninklijk Nederlandse Aardrijkskundig Genootschap (KNAG) in 1890 de werkzaamheden aan de kaart. Nadat Bouman, niet zonder de nodige moeite overigens, het inmiddels bewerkte materiaal bij de oorspronkelijke medewerkers had ingezameld, werd de verdere afwikkeling van de kaart

Afb. 3. Legenda van taalkaart II, uit *De Noordnederlandsche tongvalen*, collectie Universiteitsbibliotheek Utrecht: ODJ 2517 dl 1-2.

toevertrouwd aan de bestaande "Commissie voor Nederlandse plaatsnamen". In deze commissie die onder auspiciën van de Afdeling Nederland stond, had ook Kern zitting en deze had klaarblijkelijk aangegeven dat hij zelf de hoofdleiding over het project zou nemen, dan wel dat hij de weg zou wijzen waarop verder moest worden gewerkt. Enkele weken later werd dit besluit echter zonder opgave van redenen ingetrokken en werd een nieuwe constructie bedacht. Twee leden van het Huishoudelijke Bestuur van het KNAG, Prof. Dr. Cornelis Marius Kan (1837-1919) en Prof. Dr. Hendrik Cornelis Rogge (1831-1905), verenigden zich daarbij tot de "Commissie voor de linguïstische kaart" om samen met de Leidse filoloog en lexicograaf Prof. Dr. Jacob Verdam (1845-1919) en de hiervoor al genoemde Jan Te Winkel de zaak tot een goed einde te brengen. Aanvankelijk was het plan dat een jonge neerlandicus zou worden aangetrokken om de kaart in de vorm van een dissertatie te realiseren, maar in september 1892 bood Te Winkel zelf aan om de bewerking van de kaart onder handen te mogen nemen, een aanbod wat niet werd geweigerd. Bij die werkzaamheden werd Te Winkel

begeleid door weer een nieuwe commissie waarbij Kern als voorzitter optrad. Uit de bewaard gebleven stukken is echter af te leiden dat deze commissie zich uitsluitend bezighield met het aanvragen van subsidie bij verschillende wetenschappelijke verenigingen. Het Genootschap beschikte naar eigen zeggen immers niet over de nodige middelen om alleen de kosten te bestrijden.

Over de wijze waarop Te Winkel zijn onderzoek organiseerde zijn we goed geïnformeerd door het hiervoor al genoemde artikel dat Te Winkel in 1895 voor het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap schreef. Bijzonder daarbij is zeker dat Te Winkel als niet-kartograaf verschillende interessante mededelingen doet over de eisen die hij aan een taalkundige kaart stelde en over de manier waarop was omgegaan met het lastige en in veel opzichten onvolledige bronnenmateriaal. Zo was hem bij de analyse van de enquêtes bijvoorbeeld gebleken dat de kwaliteit nogal verschillend was. Daardoor moest hij dikwijls, ook vanwege tijdgebrek en gebrekkige middelen, allerlei gissingen maken, waar een meer wetenschappelijke houding

DE NOORDNEDERLANDSCHE TONGVALLEN.

ATLAS VAN TAALKAARTEN MET TEKST,

UITGEGEVEN

DOOR

HET KON. NED. AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP,

MET ONDERSTEUNING VAN

DE MAATSCHAPPIJ DER NED. LETTERKUNDE TE LEIDEN EN HET
PROV. UTRECHTSCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN
WETENSCHAPPEN,

EN BEWERKT DOOR

Dr. J. TE WINKEL,

Hoogleraar te Amsterdam.

Aflevering 1.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ

VOORHIER

E. J. BRILL
LEIDEN.

Afb. 4. Titelblad van *De Noordnederlandsche tongvallen*, collectie Universiteitsbibliotheek Utrecht: ODJ 2517 dl 1-2.

meer op zijn plaats zou zijn. Nog vervaender was het dat het bronnenmateriaal ook niet het gehele land afdekte. Terwijl het Noorden, Oosten en Zuidwesten van het land vrij compleet waren, bleven de andere gebieden, en vooral het platteland van Holland, daar duidelijk bij achter. Voor de kartograaf gaf dit alle mogelijke problemen, te meer omdat aan een dergelijke kartering de eis van nauwkeurigheid zeker mocht worden gesteld. Nu was het best mogelijk om met enkele kunstgrepen zelfs op een onvolkomen grondslag een verantwoorde kaart te maken, maar dat compromis was, ook volgens de begeleidingscommissie en het bestuur van het Genootschap, niet in overeenstemming met de oorspronkelijke uitgangspunten. Het grote belang van een goede taalkaart voor zoveel takken van wetenschap eiste een zo goed mogelijke kaart. Bij die afweging speelde ook mee dat al in 1895, en

vooral door de toenemende ontsluiting van het platteland, steeds meer dialecten begonnen te verdwijnen om plaats te maken voor een *“zogenaamd beschaafd Nederlandsch of althans daarmee of met elkaar vermengd en verbasterd dreigen te worden”*. Daardoor bestond ook het grote gevaar dat er op niet al te lange termijn niet eens meer de mogelijkheid zou zijn om de onvolledige taalkaart te verbeteren, omdat de daarvoor noodzakelijke kennis dan immers grotendeels was verdwenen.

Om deze redenen was het volgens Te Winkel onmogelijk dat de kaart op grond van de bestaande inventarisatie kon worden voltooid. In overleg met het bestuur van het Genootschap werd daarom besloten om een nieuwe enquête uit te laten gaan. Dankzij subsidies van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, het Provinciaal Utrechts Genootschap

en de steun van enkele particulieren werden daar ook voldoende middelen voor bijeengebracht. Enerzijds was de nieuwe rondvraag vooral bedoeld om de leemtes die na de eerste enquête waren geconstateerd aan te vullen. Anderzijds was Te Winkel van mening dat de onderzoeksresultaten op een andere manier moesten worden bewerkt, althans getoetst aan vaste criteria op grond waarvan de grenslijnen tussen de verschillende dialecten konden worden bepaald. Hoewel Te Winkel zo goed mogelijk probeerde aan te sluiten bij de oorspronkelijke enquête, “om beide lijsten één geheel van materiaal te doen vormen”, stelde hij in de nieuwe circulaire meer nadrukkelijke vragen over de toon van een aantal woorden en de schrijftkens waarmee ze werden weergegeven. Deze woorden waren zo gekozen dat ieder klankverschijnsel, ook onder invloed van de omringende medeklinkers, kon worden achterhaald. Ook werden een aantal synoniemenreeksen gegeven waaraan de vraag verbonden was welk woord in een plaats of streek de voorkeur had om een bepaald begrip aan te duiden.

De uitkomsten van dit onderzoek zouden, zo was het plan, niet direct tot een grote kaart worden bewerkt. In plaats van een grote kaart – het oorspronkelijke idee – dacht Te Winkel aan het uitbrengen van een atlas, die in een aantal afleveringen zou worden gepubliceerd. Per aflevering zouden een of meer klank- of woordkaarten worden uitgegeven waarop een taalverschijnsel – dat kon een bepaalde klank, een grammatisch verschijnsel, of een of meer woorden zijn – nauwkeurig voor heel Nederland werd nagegaan. Volgens Te Winkel's necroloog Van Hamel ging zijn belangstelling uit naar de klinkers. Met het oergermaanse klankstelsel als uitgangspunt zouden de hoofdlijnen in de ontwikkeling van de primaire Germaanse taalklanken in kaart worden gebracht. Dit zou resulteren in veertien kaarten voor de klinkers, maar daarnaast dacht Te Winkel ook aan enkele kaarten voor de medeklinkers, voor morfologische verschijnselen en allerlei lexicografische bijzonderheden. Waren al deze klank- of woordkaarten gereed, dan zou als sluitstuk een grote Nederlandse taalkaart worden geredigeerd.

Jammer genoeg onttrekt de geschiedenis van de taalkaart zich vanaf dit moment grotendeels aan onze waarneming. Ook het omvangrijke archief van Jan te Win-

kel dat op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag wordt bewaard, laat hierover weinig los. Ook tijdens de bestuursvergaderingen van het Genootschap werden de vorderingen aan het kaartwerk nooit aan de orde gesteld, behoudens dan de problematische financiële afwikkeling. Want ondanks het aanvankelijke succes lukte het de begeleidingscommissie niet om het voor de uitgave van de kaart benodigde bedrag van f 800 tot f 1000,- bijeen te brengen. Daarom werd besloten de taalkaart met de begeleidende tekst niet als een monografie uit te geven, maar in delen in het tijdschrift op te nemen. Dat was de zuinigste weg. Over de verdere operationele beslissingen, vooral ten aanzien van de inrichting en vormgevingsaspecten van de klank- of woordkaarten, blijft het vooralsnog gissen. Wat we wel weten is dat de nieuwe enquête niet het gehoopte resultaat bracht. Uit een subsidieaanvraag die bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken werd ingediend, blijkt namelijk dat hoewel meer dan 50% van de aangeschreven correspondenten geantwoord had, men toch ook met een groot aantal vragen bleef zitten. Daarom koos men er voor om zo lang mogelijk met de eindbewerking te wachten totdat men de beschikking had over eventuele nieuwe antwoorden, dan wel tot het moment dat twijfelachtige punten door een onderzoek ter plaatse konden worden geverifieerd. Om anderzijds toch iets van een eerste resultaat te laten zien, werd in jaargang 1898 van het tijdschrift de eerste deelkaart gepubliceerd waarop de verspreiding van de Germaanse lange AE of Nederlandse lange A" over Nederland is uitgewerkt. Eerst drie jaar later volgde in het tijdschrift ook een tweede deelkaart, nu met de verspreiding van de Germaanse lange I of Nederlandse IJ. Deze beide kaarten en hun begeleidende artikelen werden ook, maar buiten risico van het Genootschap, door de Leidse uitgever Brill als de eerste en tweede aflevering van *De Noordnederlandsche tongvallen: atlas van taalkaarten* op de markt gebracht. Het waren de enige bijdragen die voor tijdschrift en atlas zouden worden uitgegeven, waardoor een voortijdig einde aan kwam aan een ambitieus kartografisch project.

De vraag waarom verdere afleveringen niet verschenen is lastig te beantwoorden. Volgens zijn biograaf Van Hamel

hield Te Winkel het na enige tijd voor gezien omdat hij "*door de eischen, die het schrijven van zijn groot werk over den ontwikkelingsgang onzer letterkunde aan hem stelde, de aangevangen taak niet ten einde [kon] brengen*". Bedoeld wordt het grote overzichtswerk *De ontwikkelingsgang der Nederlandse letterkunde* dat Te Winkel tussen 1908 en 1921 in vijf delen publiceerde. Dat mag zo zijn maar uit correspondentie die later door Kloeke met het bestuur van het KNAG werd gevoerd, weten we ook dat Te Winkel nog verschillende schetskaarten voor publicatie gereed had liggen. Een andere meer simpele reden voor het staken van de uitgave is dat de commissie die Te Winkel begeleidde niet in de gelegenheid bleek te zijn om nieuwe fondsen voor het project aan te boren, terwijl het bestuur van het Genootschap zich evenmin voor het benodigde bedrag garant wilde stellen. Het zal voor alle betrokkenen in ieder geval een pijnlijke ervaring zijn geweest om vast te stellen dat terwijl het Genootschap wel bereid was om uit eigen middelen een enorm vermogen te besteden voor grote expedities naar Nieuw-Guinea en Suriname, zij geen in vergelijking daarmee onbeduidend bedrag voor het voorzetten van haar ambitieuze atlaswerk wenste uit te trekken. Toch is de hele exercitie niet voor niets geweest. Op initiatief van Kloeke en zijn Amsterdamse collega Prof. Dr. Jacobus Johannes Antonius van Ginneken (1877-1945) werden namelijk tussen 1922 en 1924 de schetskaarten en al het materiaal dat door de beide enquêtes was verzameld in bruikleen overgebracht naar het Dialectenbureau van de KNAW. Daar heeft het ten dienste gestaan aan latere generaties taalwetenschappers die het werk van Te Winkel en zijn voorgangers wel naar waarde hebben geschat.

Literatuur

- Brink, P. van den (2002), De Afdeling "Nederland" van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, 1876-1910. In: *Kartografisch Tijdschrift* 28 (2002), p. 32-39.
- Daan, J. (2000), *Geschiedenis van de dialectgeografie in het Nederlandse taalgebied*. Rindom Kloeke en het Dialectbureau. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen, Amsterdam.

- Kern, J.H.C. (1878), Concept voor een voordracht "Over de behoefte aan een linguistische kaart van Nederland". In: *Utrechts Archief, Archief KNAG*, inv.no. 331.
- Noordegraaf, J. (1979), Een linguistische kaart van Nederland": Rondom de dialectenenquête van 1879. In: M. Gerritsen (red.) *Taalverandering in Nederlandse dialecten: Honderd jaar dialectvragenlijsten 1879-1979*. Muiderberg: Coutinho, 1979, p. 36-51.
- Winkel, J. te (1892), Mededeeling betreffende de linguistische kaart van Nederland. In: *TAG 2^e Serie*, 9(1892), p. 1008-1009.
- Winkel, J. te (1899), I. De Germaansche Lange AE of Nederlandsch lange A. In: *TAG 2^e Serie*, 16(1899), (achter p. 890), p. 1-124.
- Winkel, J. te (1901), II. De Germaansche Lange I of Nederlandsche IJ. In: *TAG 2^e Serie*, 18(1901), (achter p. 876), p. 125-180.

Summary

"De Noordnederlandsche tongvallen". Some notes to the unfinished linguistic atlas of the Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap / Paul van den Brink

In 1899 and 1901 the Netherlands Geographical Society published two numbers of a dialect atlas of the Netherlands entitled 'De Noordnederlandsche tongvallen'. The atlas was based on a large-scale linguistic inventory, undertaken by the Society as early as 1879, of the vernacular language in the Netherlands; the instigator was the Leiden philologist Johan Hendrik Caspar Kern (1833-1917). The results of this catalogue that included data on vocabulary, grammar and pronunciation, complemented with materials gathered between 1894 and 1895, were mapped by the Dutch linguist Jan te Winkel (1842-1927). Only two of his fourteen maps, each of them visualizing the distribution of a vernacular phenomenon, were published at the turn of the century. As the Society failed to collect the necessary funds for completing the project, the atlas was then left unfinished. Between 1922 and 1924 the remainder of the maps, all completed in manuscript, as well as all the other documents, were then handed over to the Research Institute of the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences. There they were studied by a new generation of linguists who judged the material by its true merits.

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie.

Tips: Elger Heere (e.heere@geo.uu.nl) of Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl).

Via de website <http://www.maphist.nl/ct/alcarte/index.html> zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

Wat Was Waar

In het vierde nummer van de 22ste jaargang (2003) van *Caert-Thresoor* bespraken wij de website van DeWoonOmgeving waarop alle kadastrale verzamelpunten, minuutplannen en OAT's van 1832 ontsloten waren. In het derde nummer van de 24e jaargang hebben we zelfs een heel artikel gewijd aan de pilotprojecten op de website, waaronder allerlei ander kaartmateriaal aan de website was toegevoegd en een aantal minuutplannen was gevectoriseerd. In 2007 is de oorspronkelijke website van DeWoonOmgeving vervangen door een geheel vernieuwde site: WatWasWaar.

Een belangrijk kritiekpunt destijds was dat de basisfunctionaliteit (de kadastrale plannen) niet met de kaarten uit de pilots gecombineerd konden worden. Dat is nu verholpen door alles via dezelfde viewer beschikbaar te stellen. Dat levert bijvoorbeeld het voordeel op dat alle pilots met gevectoriseerde minuutplannen nu in één beeld samenkomen (klik 'perceelinformatie' aan onder 'wat'). Er zijn nu vier

zoekmogelijkheden: 'Waar' (zoeken op locatie), 'Wat' (zoeken op kaartsoort), 'Wanneer' (zoeken naar kaarten uit een specifieke periode) en 'Welke' (zoeken op materiaal per deelnemende instelling). In vergelijking met 2005 is er bovendien héél véél nieuwe informatie aan de site toegevoegd. In totaal zijn er nu 22 deelnemende instellingen, waaronder veel provinciale en regionale archieven en sinds enkele weken ook de bibliotheek van de TU Delft.

Wanneer je de website van WatWasWaar opent, staat alle informatie 'aan'. Je ziet dan een kaart van Nederland met daarop allerlei kaders getekend. Een zeer uitgebreide indexkaart zou je kunnen zeggen. Wanneer je op deze kaart op een bepaalde locatie klikt, verschijnen in de kolom rechts alle kaarten die op die specifieke plaats betrekking hebben. Dat zijn naast de kadastrale minuutplan, verschillende edities van de TMK, de Bonnebladjes en de modernere Topografische Kaart 1:25.000, maar ook kaarten uit de atlas van Blaeu (exemplaar Regionaal Archief Leiden) en eventueel ander oud kaartmateriaal en luchtfoto's die op die locatie betrekking hebben.

@ la Carte

Dat klinkt allemaal prachtig, ware het niet dat de gebruikersvriendelijkheid te wensen over laat. Veel gehoorde klachten zijn de traagheid en onoverzichtelijkheid van de website. Er ontstaat een overload aan informatie, wanneer alle informatie tegelijk beschikbaar is. Wanneer je naar kaarten van een specifieke stad zoekt, krijg je er bijvoorbeeld ook overzichtskaarten van heel Nederland bij. Ook zijn de kaderingen van kaarten zo dun dat ze nauwelijks waarneembaar zijn. Daarnaast kunnen de kadastrale kaarten niet meer groot, in een apart scherm geopend worden. Het vergt heel wat oefening om goed om te kunnen gaan met de website en er valt zeker nog een hoop aan te verbeteren. Na veel oefening en het gebruik van de op zich duidelijke handleiding (klik op 'over de site' en 'werking') valt er toch wel redelijk goed mee te werken, hoewel de site soms vastloopt. Op voorhand waren wij zeer sceptisch over WatWasWaar. Deze scepsis en alle kritiek ten spijt, moeten wij toch voorzichtig concluderen dat WatWasWaar het in zich kan hebben om in de toekomst uit te groeien tot de nationale website voor georeferentie historisch kaartmateriaal.

WAAR → WAT Alle soorten informatie WANNEER Alle tijden WELKE Deelnemende Instellingen

referentiekaart uit aan

Stuur door

Mijn selectie

TOPOGRAFISCHE KAART (1:25.000)

Wanneer: 1952

Waar: Baarn / Hilversum / Laren / Soest

Kaartnummer: 32A

Instelling: Kadaster

TOPOGRAFISCHE KAART (1:25.000)

Wanneer: 1962

Waar: Baarn / Hilversum / Laren / Soest

Kaartnummer: 32A

Instelling: Kadaster

TOPOGRAFISCHE KAART

+ Alle informatie op de kaart

Inzendingen voor deze rubriek aan:
Gijs Boink, Nationaal Archief,
Verzameling Kaarten en Tekeningen,
Postbus 90520, 2509 LM Den Haag
E-mail: gijs.boink@nationaalarchief.nl

Varia Cartographica

Thema Open Monumentendag 2009: 'Op de kaart'

Dit jaar zal Open Monumentendag plaatsvinden in het tweede weekend van september. Het landelijke thema luidt: 'Op de kaart'.

'Op de kaart' betekent aandacht voor allerlei soorten landkaarten of plattegronden; stadsplattegronden, topografische kaarten, uitbreidingsplannen, gravures, ontwerptekeningen, en de rol die monumenten daar in spelen of gespeeld

hebben. Het thema zal gaan over structuren in stad en dorp, over de samenhang tussen het monument en zijn omgeving, over de plek van een monument en de groei van een stad of dorp. Opengestelde monumenten hebben een (stedenbouwkundige) ankerfunctie of zijn op een andere manier op een specifieke plek gelegen.

Het thema biedt ook ruimte om te laten zien welke monumenten in het verleden

op de (ansicht)kaart zijn gezet, in manuscripten werden vermeld en in reisgidsen werden beschreven en gepromoot. Dit zijn de monumenten die vaak als icoon van een stad of dorp werden en worden gezien. Meestal zijn dit dezelfde monumenten die ook de verbeelding van kunstenaars prikkelden en inspiratie gaven voor tekeningen, schilderijen en gedichten.

Voor meer informatie zie de website <http://www.openmonumentendag.nl/>

Symposium Atlas Van der Hem. Verre Wereld in Beeld

Op donderdag 16 april 2009 wordt door de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam het symposium 'Atlas van der Hem. Verre Wereld in Beeld' georganiseerd. Sprekers met internationaal

erkende expertise zullen de zeventiende-eeuwse Amsterdamse verzamelaar Van der Hem, zijn milieu, zijn atlas en zijn tijd belichten.

Aanleiding voor dit symposium is de

hoogwaardige facsimile-uitgave van de beroemde Atlas Blaeu-Van der Hem, die deze dag officieel gepresenteerd zal worden door HES & DE GRAAF Publishers BV.

Gezicht op het eiland Makian, één van de Molukken-eilanden in Indonesië. Tekening uit atlas Blaeu-Van der Hem.

Zeeslag tussen de Nederlandse en de Spaanse vloot bij Goa (India) in 1638. Tekening uit atlas Blaeu-Van der Hem.

De kartografie in Amsterdam beleefde in de Gouden Eeuw een bloeiperiode op eenzame hoogte. Dit onderwerp heeft dan ook nationaal en internationaal de voortdurende belangstelling van de wetenschappelijke wereld. Dit maakt een bijzonder programma van hoge kwaliteit mogelijk:

- Roelof van Gelder - *Inleiding: Laurens van der Hem, zijn omgeving, zijn tijd en zijn Atlas*
- Ben Schmidt - *Pronk- en Verzamelaars-atlassen*
- Erlend de Groot - *Het contemporaine gebruik van Van der Hems Atlas*
- Peter van der Krogt - *Bibliografische aspecten en de betekenis van de beschrijvende catalogus*
- Kees Zandvliet - *De Atlas Van der Hem in relatie tot de VOC*
- Maartje van Gelder - *De Marokkaanse Ambassade in de Atlas van der Hem*
- Truusje Goedings - *De kleuring van de kaarten en prenten van Van der Hem*

Het symposium 'Atlas Van der Hem. Verre wereld in Beeld' duurt een hele dag en vindt plaats in de Aula van de Universiteit van Amsterdam, Singel 411 en bij de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Oude Turfmarkt 129.

Voor meer informatie zie de website www.bijzonderecollecties.uva.nl. U kunt ook een e-mail sturen naar e.biesiot@uva.nl.

Kadastrale atlas Maartensdijk verschenen

De in 2001 opgeheven gemeente Maartensdijk bestond in 1832 uit drie gemeenten: Maartensdijk, Achttienhoven en Westbroek. Het waren plattelandsgemeenten, waarvan de meeste inwoners leefden van de veeteelt en de vervening, waardoor tal van plassen ontstonden. De woeste gronden ten oosten van de Vecht waren de laatste die in Utrecht in de Middeleeuwen voor ontginning werden vrijgegeven. Ontginning was pas mogelijk toen de waterstand in de Vecht kon worden beheerst. Veel gebieden kwamen daarbij in handen van de kapittels van de Dom en St. Jan. Er ontstonden zeer lange kavels van 110 m breed, die nog steeds in het landschap terug te vinden zijn. Het uiterste noorden en het oostelijk deel van Maartensdijk maakten deel uit van de Utrechtse Heuvelrug. Er lagen enkele

landgoederen, zoals Persijn, Eyckenstein, Rustenhoven, Voordaan en Beukenburg. Rond 1820 werd rondom Blauwkapel een fort gebouwd, een van de grootste van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

De Utrechtse wijk Tuindorp werd aangelegd op het grondgebied van de gemeente Maartensdijk. De grens liep langs de tegenwoordige Kardinaal De Jongweg. In 1954 kreeg de stad de langverwachte gebiedsuitbreiding, ten koste van onder meer Maartensdijk.

Deze en nog veel meer informatie is te vinden in de nieuwe atlas 'Maartensdijk in 1832. Grondgebruik en eigendom'. Het is deel 18 in de reeks Kadastrale atlas provincie Utrecht, onder eindredactie van drs. D.J. Wijmer. Ieder deel in deze reeks

bevat per gemeente een gedigitaliseerde bewerking van de oudste serie gedetailleerde kaarten (de zogenaamde minuut-plans) die het Kadaster in de jaren voorafgaande aan 1832 vervaardigde. Hierop zijn alle percelen, huizen en andere gebouwen, wateren en wegen ingetekend. Ook de bijbehorende Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels zijn met behulp van een computerprogramma in deze uitgaven opgenomen. Per perceel zijn in deze tafels onder andere vermeld: naam van de eigenaar, beroep, woonplaats, soort van eigendom (huis, molen, weiland e.d.), oppervlakte, belastingklasse en belastbare som. Alfabetische registers op de eigenaren en op hun beroepen zijn toegevoegd. Historische inleidingen over het ontstaan en de werkwijze van het Kadaster en het gebruik van kadastrale bronnen en over

de wording van de gemeente tot 1832 completeren het geheel.

Deze oudste kadastrale kaarten van Achtienhoven, Maartensdijk en Westbroek geven een beeld van de tijd voorafgaande aan de grote ruimtelijke veranderingen ten gevolge van de bouw van nieuwe woonwijken, industrialisatie en de aanleg van wegen, spoorlijnen en waterwegen. De reeks wordt uitgegeven door de Stichting kadastrale atlas provincie Utrecht in samenwerking met lokale historische verenigingen en archiefdiensten. Voor het deel over de voormalige gemeente Maar-

tensdijk is dat de Historische Vereniging Maartensdijk. De kaarten zijn bewerkt door de kartograaf ir. P.G.M. Mekenkamp. De prijs van dit deel met een omvang van 229 bladzijden, voorzien van topografische afbeeldingen, en 35 losse kaarten bedraagt € 23,50. Deze prijs kan zo laag gehouden worden dankzij de financiële steun van het bedrijfsleven, fondsen en overheden.

Al eerder werd de digitale kadastrale atlas Woudenberg in gebruik gesteld op www.archiefeemland.nl.

Nadere informatie is te verkrijgen via:

- Stichting kadastrale atlas provincie Utrecht, t.a.v. Arend Pietersma, Brugaker 10-01, 3704 KV Zeist; tel. 030-695 76 65; e-mail: arend.pietersma@ziggo.nl
- Historische Vereniging Maartensdijk, t.a.v. Lous de Raadt-Nolst Trenité, Van der Palmkade 213, 1051 RL Amsterdam; tel. 020-682 18 80; e-mail: lousderaadt@yahoo.com

24th International Cartographic Conference (ICC) 2009 te Santiago de Chili

De International Cartographic Association (ICA) organiseert haar 24e internationale conferentie van 15 tot 21 november 2009 te Santiago de Chili. Voor deze conferentie worden verscheidene activiteiten gepland, waaronder een *pre-conference meeting*, enkele speciale bijeenkomsten met als thema 'Art and Cartography' en mogelijk een

tentoonstelling. Bij het ter perse gaan van dit nummer van Caert Thresoor waren er echter nog geen bijzonderheden over het programma beschikbaar.

Nadere informatie zal te zijner tijd gepubliceerd worden op de website van de conferentie: <http://www.icc2009.cl/>.

Brussels International Map Collectors' Circle (BIMCC): programma voor 2009

De BIMCC heeft voor 2009 de volgende activiteiten op haar agenda staan:

Zaterdag 7 maart: jaarlijkse algemene vergadering, gevolgd door de traditionele BIMCC Kartografische Avond in het huis van de Belgische Unie van Landmeters-Experten, 76 Rue du Nord, B-1000 Brussel.

Najaar 2009 (datum wordt nog bekendgemaakt): excursie naar het Knokke-Heist Museum (onder voorbehoud);

Zaterdag 5 december: BIMCC conferentie 'Exploratory cartography, from heaven to earth'. Nadere invulling van het programma van deze conferentie zal in een volgende aflevering van deze rubriek worden opgenomen.

'Descriptio Transylvaniae': conferentie in Transylanië

Op 24 en 25 april wordt te Cluj-Napoca (Roemenië) een internationale conferentie over de geschiedenis van de kartografie en historische geografie gehouden. De volgende onderwerpen komen aan bod:

- kaartcollecties in Transylanië
- Transylanië op de kaart
- veranderingen in het landschap

- veranderingen in het wereldbeeld
- de taal van kaarten
- taalkundige kaarten

Voor meer informatie zie de website <http://www.cholnoky.ro/content/view/202/193/lang,hu/>.

4de Internationale Atlasdagen, 24 tot 26 april, Darmstadt

De 4^e Internationale Atlasdagen worden georganiseerd voor verzamelaars van en geïnteresseerden in atlassen - en hun afgeleiden - die in de Duitstalige gebieden in de negentiende en twintigste eeuw werden gepubliceerd.

Het overkoepelende thema is 'Lithografie' en het programma omvat onder andere een film over en demonstraties van oude drukmethoden, een bezoek aan de atlas- en kaartcollecties van de universiteit van Darmstadt, een presentatie over conserveringstechnieken, een forum en een boekenmarkt.

De voertaal is Duits.

Nadere informatie is te verkrijgen via J. Espenhorst via e-mail pangaea@cityweb.de.

20 maart 2009: symposium te Boekarest

Op 20 maart wordt te Boekarest, Roemenië, onder de titel 'The many shapes of Europe reflected in early maps' een symposium gehouden over de geschiedenis van de kartografie. Aan het programma wordt nog gewerkt, maar zal in ieder geval bestaan uit twee lezingensessies en een bezoek aan het Roemeense Nationale Museum voor Oude Kaarten en Boeken.

De organisatie van het symposium is in handen van BIMCC-leden Anton Comanescu (antoncomanescu@yahoo.com) en Jean-Louis Renteux (editor@bimcc.org).

Internationaal Symposium Library of Congress: 'Explo-ring Waldseemüller's World'

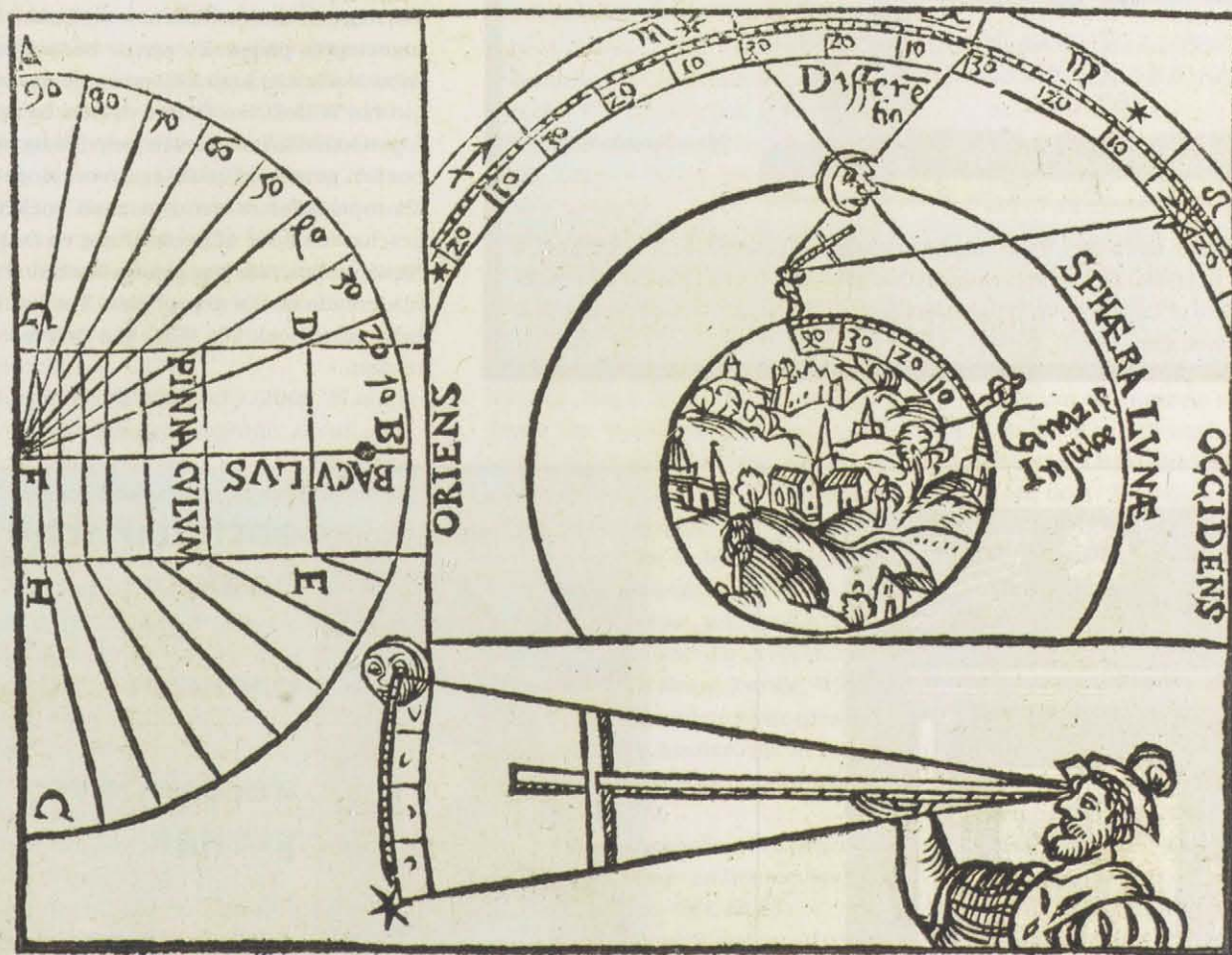
De Library of Congress in Washington DC, organiseert op 14 en 15 mei een symposium waarbij niet alleen Martin Waldseemüller's kartografische visie, maar ook de intellectuele en filosofische thema's en controverses van zijn tijd zullen worden behandeld. Vele sprekers, uit historische, kartografische, klassiek-

historische en wetenschapshistorische disciplines, zullen de culturele achtergronden van Waldseemüller's beroemde wereldkaart van 1507 voor het voetlicht brengen. Onderwerpen als de geschiedenis van ontdekkingen en ontdekkingsreizen, het Duitse humanisme en de mathematische en astronomische basis

van de vroeg-zestiende-eeuwse kartografie komen aan bod.

Voor meer informatie zie de website <http://www.loc.gov/today/pr/2009/09-01.html>

Metten en weten op tentoonstelling Gemma Frisius 1508-2008 te Leuven

Illustratie uit Gemma Frisius' heruitgave van Petrus Apianus' *Cosmographia* (1533)

Er zijn vele redenen om de vijfhonderdste verjaardag van de geboorte van Gemma Frisius (Dokkum 1508 - Leuven 1555) niet onopgemerkt te laten voorbijgaan. Deze wiskundige, kosmograaf en medicus is niet alleen een centrale figuur binnen de geschiedenis van de Leuvense universiteit en van de wetenschap in Vlaanderen en Nederland. In zijn tijd speelde deze humanistisch geïnspireerde geleerde een rol op Europees niveau.

Frisius bedacht nieuwe methoden voor topografische driehoeksmeting, schonk daarmee de kartografie een wiskundige

basis en legde met zijn eigen werk - waaronder een wereldkaart - de grondslag voor de befaamde kartografische school van de Lage Landen. Hij maakte ook school met de globes en andere observatie- en meetinstrumenten die hij vervaardigde.

Tot een halve eeuw na zijn dood werden zijn werken over heel Europa gelezen, gebruikt en herdrukt. Ze muntten uit door hun pedagogische aanpak, wat tot uiting kwam in rijkelijke illustraties. Zo legde Frisius uit hoe geografische lengtemeting en oriëntatie op zee mogelijk zijn.

Zijn handboek voor rekenkunde kende een tachtigtal edities en was daarmee het meest verspreide van de zestiende eeuw. Frisius was een aandachtige lezer van Copernicus en was één van eersten om zich bij diens wereldvisie aan te sluiten. Ronkende namen als Vesalius, Mercator en Dodoens behoorden tot zijn eigen leerlingen.

Op de overzichtstentoonstelling in de Centrale Bibliotheek van de Leuvense Universiteit staan vooral Frisius' eigen publicaties centraal maar pronkstuk van de expositie is ongetwijfeld zijn persoon-

lijk exemplaar van Copernicus' *Over de omlopen van de hemellichamen*.

'Gemma Frisius 1508-2008', nog tot en met 10 juli 2009 in de Centrale Bibliotheek van de K.U.Leuven op het Ladeuzeplein, ma-do 09.00-22.00 (vanaf 1 juli tot 17.30), vr 09.00-17.30, za 09.00-12.30 (vanaf 1 juli op zaterdag gesloten).

Tentoonstelling "Het boek als wapen" in het Legermuseum

In 2000 is het Legermuseum in Delft een uniek project gestart met als doel alle gedrukte boeken van vóór 1801 in het cultureel erfgoed van Defensie te inventariseren en te beschrijven. Er zijn ca. 10.000 werken uit de periode 1500-

1800 in twaalf talen van negen defensie-instellingen/collecties, waaronder het Legermuseum en de Koninklijke Militaire Academie (KMA) in Breda, beschreven. Het eindresultaat, de vierdelige catalogus *Warfare and the age of printing*, is inmiddels gepresenteerd.

Ter gelegenheid van het verschijnen van de catalogus is in het Legermuseum te Delft tot en met 29 maart 2009 de tentoonstelling 'Het boek als wapen' te zien. De zeer bijzondere en kostbare boeken die te zien zijn, zijn geselecteerd vanwege de merendeels met de hand ingekleurde platen. Zo zijn de beroemde *Atlas Maior* van Joan I Blaeu en de *Apologie* van Willem van Oranje te zien. In de topstukkenvitrine worden regelmatig de boeken gewisseld zodat er zoveel mogelijk topstukken te zien zijn, zoals boeken geschreven door Albrecht Dürer en Isaac Newton. Een film laat enkele boeken al bladerende in zijn geheel zien. Tot slot is het oudste boek, uit 1531, van Defensie te zien.

BRUSSELS INTERNATIONAL
MAP COLLECTORS' CIRCLE
(BIMCC)

www.bimcc.org

Membership € 30

The BIMCC organizes, each year, an excursion to a map collection in or near Belgium, a Map Evening (in Brussels) and an International Conference or Study Session on a major topic of the History of Cartography. It publishes three illustrated Newsletters per year and maintains a web site.

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342
Bezoek op afspraak.

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

**Antiquariaat
Plantijn**

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda
Telefoon: 076 560 44 00
Mobiel: 06 532 994 10
E-mail: dieter.d@planet.nl
www.plantijnmaps.com

Inzendingen voor deze rubriek aan:
dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht,
Faculteit Geowetenschappen,
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht,
e-mail: peter@vanderkrogt.net.
Zie ook:
<http://cartography.geo.uu.nl/journals>

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Berger, Andreas. 2008. 'Das Oberquartier in kartographischer Darstellung', blz. 185-195 in P.G.H. Vullings, *'Dis Overquartiers van Ruremunde. Jubileumuitgave van de vereniging Overkwartier van Gelre.* Venlo.

Brink, Egbert. 2008. "Als off men daer sellfs in locu waer": Vroeg zeventiende-eeuwse verveningskaarten van Zuidwest-Drenthe.' *Caert-Thresoor* 27-4: 104-110.

Broecke, Marcel van den. 2009. *Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum (1570-1641): Characteristics and development of a sample of on verso map texts.* [Nederlandse Geografische Studies; 380]. Utrecht: KNAG/Faculteit Geowetenschappen. - 304 p. + cd-rom. - Dissertatie Utrecht.

Burgueño, Jesús (red.). 2008. *El mapa com a llenguatge geogràfic: Recull de textos històrics (ss. XVII-XX).* Barcelona: Societat Catalana de Geografia. - 211 blz., 20 pl. ISBN 978-84-7283-976-2. Bevat o.a. - Francisco Diago, La descripció de Catalunya annexa al mapa de Vrients (ca. 1605) (blz. XIII-XXII, 1-16).

Connolly, Priscilla, en Roberto Mayer. 2009. 'Vingboons, Trasmonte and Boot: European Cartography of Mexican Cities in the Early Seventeenth Century'. *Imago Mundi* 61-1: 47-66.

Fomenko, Igor. 2008. 'De manuscript-globe van Blaeu-Vingboons in Moskou.' *Caert-Thresoor* 27-4: 89-96.

Gomperts, Amrit, Arnoud Haag & Peter Carey. 2008. 'De veertiende-eeuwse Javaanse hofstad Majapahit alsnog op de kaart gezet.' *Caert-Thresoor* 27-3: 71-78.

Heere, Elger. 2008. *GIS voor historisch landschapsonderzoek: Opzet en*

gebruik van een historisch GIS voor prekadastrale kaarten. [Nederlandse Geografische Studies; 375]. Utrecht: KNAG/Faculteit Geowetenschappen. - 231 p. + cd-rom. - Dissertatie Utrecht.

Kadastrale atlas, Vianen in 1832: grondgebruik en eigendom, bijdragen van: M. Brand ... et al. ; kaarten: P.G.M. Mekenkamp. [Kadastrale atlas provincie Utrecht; 17]. Utrecht [etc.]: Stichting kadastrale atlas provincie Utrecht [etc.], 2008. 229 p. + 30 krt. (in map). - ISBN 9789075602159

Medynska-Gulij, Beata. 2008. 'De beoordeling van het ontwerp van oude kaarten: De 16de-eeuwse Europakaarten uit de atlassen van Ortelius, De Jode en Mercator.' *Caert-Thresoor* 27-3: 57-65.

Meurer, Peter H., & Günter Schilder. 2008. 'Die Wandkarte des Türkenzuges 1529 von Johann Haselberg und Christoph Zell' *Cartographica Helvetica* 39: 27-42. - Kaart gedrukt bij Hans Lieftrinck in Antwerpen en vermeld in Ortelius' *Catalogus Auctorum.*

Nierop, Henk van, e.a. (red.). 2008. *Romeyn de Hooghe: De verbeelding van de late Gouden Eeuw.* Zwolle: Waanders; Amsterdam: Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam. Bevat o.a. - Een biografische schets, door Anna de Haas (blz. 12-27), - Profijt en propaganda: Nieuwsprenten en de verbeelding van het nieuws, door Henk van Nierop (blz. 66-85), - Kaarten figuratief: Kaarten, atlassen en stadsprofielen, door Marc Hameleers (blz. 190-203), - Kunst- en kaartafzetters: Gekleurde prenten en tekeningen, door Truusje Goedings (blz. 204-221).

Sanz-Hermida, José Maria. 2008. *Hispania, Abraham Ortelius, Amberes 1598.* Madrid: Circulo Cientifico. -Portfolio met tekstkatern (12 blz.) en facsimile.

Seta, Cesare de, & Brigitte Marin. 2008. *Le città dei cartografi: Studi e ricerche di storia urbana.* Napoli: Electa Napoli. - 240 blz. - ISBN 978-88-510-0542-9. - Behandelt de weergave van steden van de 15de tot en met de 19de eeuw.

Shirley, Rodney. 2009. *Courtiers and Cannibals, Angels and Amazons: The art of the decorative cartographic titlepage.* Houten: HES & De Graaf. - 272 blz. - ISBN 978 90 6194 060 9.

Vande Winkel, G. (red.). 2008. *Gezicht op de steden Aalst, Ninove en Geraardsbergen: Verklarende teksten bij de uitgave van de originele stadsplattegronden van Jacob van Deventer (circa 1565) (Brussel KB; Madrid BN). Het Land van Aalst* 60-4: 221-312, met vijf losse facsimile's. Bevat:

- G. Vande Winkel, Leven en werk van cartograaf Jacob van Deventer (blz. 225-242 / 5-22),

- W. Vernaeye, W. Mertens en L. Robijns, Aalst (blz. 243-266 / 23-46),

- D. Van de Perre en G. Vande Winkel, Ninove (blz. 267-286 / 47-66),

- M. Cock en G. Van Bockstaele, Geraardsbergen (blz. 287-315 / 67-95).

Visser, Sophie. 2008. 'Naar een virtuele werkruimte voor oude kaarten als historische bron.' *Caert-Thresoor* 27-3: 66-70.

Waning, Jan Willem van. 2008. 'Schotanus' Friesche Atlas als politieke stellingname.' *Caert-Thresoor* 27-4: 97-103.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

Cartographica Helvetica 39 (2008)

- Cavelti Hammer, Madlena, 'Zum 100. Todesjahr von Xaver Imfeld (1853-1909): Ingenieur und Alpenkartograph' (blz. 3-10).
- Wyder, Margrit, 'Höhen der alten und neuen Welt - Goethes Beitrag zum Genre der vergleichenden Höhen-darstellung' (blz. 11-26).
- Meurer, Peter H., & Günter Schilder, 'Die Wandkarte des Türkenzuges 1529 von Johann Haselberg und Christoph Zell' (blz. 27-42).
- Steppacher, Simone, 'Online-Erschlies-sung der Manuskriptkarten der Zentral-bibliothek Zürich' (blz. 43-45).
- Klöti, Thomas, 'Bilder der Kartensam-mlung Ryhiner im Bibliothekskatalog Kataloganreicherung mit ADAM' (blz. 46-48).

e-Perimtron 3,4 (2008)

On-line tijdschrift: <http://www.e-peri-metron.org>

- Gaspar, Joaquim Alves, 'Dead reckon-ing and magnetic declination: unveil-ing the mystery of portolan charts' (blz. 191-203).
- Roset, Rafael, & Noelia Ramos, 'Present and future of the Map Library of Catalo-nia' (blz. 204-224).
- Kimaid, Michael, 'Of Land Ordinances and Liberia: Maps as Tools of Early American Territorial Expansion' (blz. 225-242).
- Adami, Andrea, & Francesco Guerra, 'Coronelli's Virtual Globe' (blz. 243-250).
- Gartner, Georg, 'Cartographic Heritage in the eyes of artists and cartographers: experiences from the International Symposium on 'Cartography and Art'' (blz. 251-256).

Imago Mundi 61,1 (2009)

- Lilley, Keith D., & Christopher D. Lloyd, 'Mapping the Realm: A New Look at the Gough Map of Britain (c. 1360)' (blz. 1-28).
- Heirman, Ann, Paolo De Troia & Jan Parmentier, 'Francesco Sambiasi, a Missing Link in European Map Making in China?' (blz. 29-46).
- Connolly, Priscilla, & Roberto Mayer, 'Vingboons, Trasmonte and Boot: Eu-ropean Cartography of Mexican Cities in the Early Seventeenth Century' (blz. 47-66).
- Sheikh, Samira, 'A Gujarati Map and Pi-lot Book of the Indian Ocean, c. 1750' (blz. 67-83).
- Thomson, Rodney, 'Medieval Maps at Merton College, Oxford' (blz. 84-90).
- Kidwell, Peggy Aldrich, 'The Astrolabe for Latitude 41oN of Simeon de Witt: An Early American Celestial Plani-sphere' (blz. 91-96).

P.J. KIPP RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 251 6010

Archivering, conservering en restauratie van kaarten en collecties

- Conservering en restauratie van kaarten met behoud van authenticiteit
- Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
- Vervaardiging van zuurvrije dozen
- Beschrijving en restauratie van tekeningen, kaarten, atlanten, reisverslagen, boeken etc.
- Doen van onderzoek en maken van een inventaris of catalogus van kleine collecties

Grote collectie landkaarten
en topografische prenten- en boeken

Specialisatie:

IN- EN VERKOOP:

- landkaarten van de Nederlanden:
17 en 7 provinciën;
- landkaarten en prenten
van Graafschap Holland;
• Zeeland;
• Utrecht;
- overige provincies
Nederland.

Antiquariaat Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte!)
4331 JV Middelburg
telefoon
0118 674141
mobiel
06 28146967
e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:
donderdag
10.00 - 21.00 uur
vrijdag
10.00 - 18.00 uur
zaterdag
10.00 - 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam
Singel 315
1012 WJ Amsterdam
Geopend: zaterdag
10.30 - 17.30 uur

www.datnarrenschip.nl

BK BUBB KUYPER

VEILING

met o.a.
Nederlandse en
buitenlandse
cartografie,
topografie en
geschiedenis

**26-29 mei
2009**

**Kijkdagen
21-23 mei**

Inbreng voor
deze veiling
mogelijk op
maandag t/m
vrijdag van
9.00-17.00 uur

BOEKEN
MANUSCRIPTEN
EN GRAFIEK

Jansweg 39
2011 KM Haarlem
tel. 023 5323986
fax 023 5323893
e-mail info@bubbkuyper.com
catalogus online te raadplegen op
www.bubbkuyper.com

Koop en Verkoop
uw oude landkaarten via
www.swaen.com

Internet veilingen
maart, mei, september en november

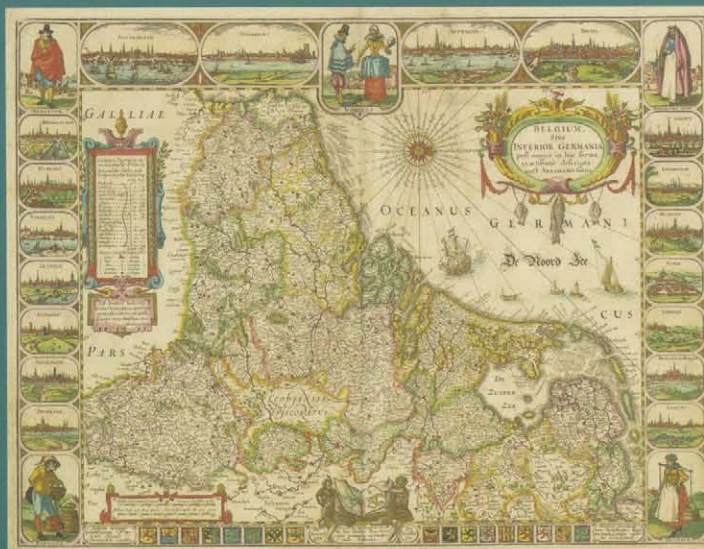
www.swaen.com
paulus@swaen.com

bel voor gratis taxatie telefoon 06 - 27508276

antiquariaat SANDERUS

Nederkouter 32
9000 Gent - Belgium

Tel. +32 9223.3590 - Fax +32 9223.3971
E-mail: sanderus@sanderusmaps.com

Early Antique Maps & Atlases

www.sanderusmaps.com

HONDIUS

BOOK AND PRINT AUCTIONS

Next Auction:

SEPTEMBER
2009

Contact:

T +31 - 575 439 443

F +31 - 575 433 973

M +31 - 610 299 776

E info@hondiusauctions.com

I www.hondiusauctions.com

Graaf van Burenstraat 12
7411 RW Deventer